mezinárodní politika

2/› 2025

04 Kam sahá paměť současné Evropské unie 08 Paměť střední Evropy jako kolbiště hybridní války? 11 Rozhovor s Kateřinou Královou 15 Stíny impéria: Paměť a identita v postsovětském Kazachstánu 19 Politika paměti jako zrcadlo režimních hodnot: Ruský vliv v Srbsku a bosenské Republice srbské 23 Od triumfu k národnímu ponížení a zpět: Čína a politika paměti druhé světové války 25 Hvězdy, pruhy a importní clo: Historická podmíněnost amerického protekcionismu v éře Donalda Trumpa 31 O postkolonialismu a jeho proměnách v současném světě 35 Etiopie jako „výjimečná“ mocnost: Od Adowy k přehradě GERD 38 Bojovníci bez hranic. Transnacionální odboj v Evropě 1936–1948

Paměť a její podoby v globálním světě

Vydává Ústav mezinárodních vztahů Praha

MEZINÁRODNÍ POLITIKU VYDÁVÁ
>-ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ PRAHA

Editorial

Vážené čtenářky a čtenáři, vítám vás u čtení letošního druhého čísla časopisu *Mezinárodní politika*. Jeho téma je spojené s lidskou schopností ukládat vjemy a myšlenky a následně je reprodukovat. Naše paměť může ovlivnit celý den jen tím, že si nevzpomeneme, kde jsme nechali klíče. Dokáže ale také definovat naši identitu a formovat politické směřování států. A právě tomu, jak různý výklad paměti ovlivňuje mezinárodní vztahy a politiku, se věnujeme. Přední česká historička Kateřina Králová v rozhovoru podotýká, že mnohdy stačí jiskra k rozhoření zdánlivě zapomenutých konfliktů. V případě Kazachstánu zkušenost s imperiálním útlakem definuje vnímání Ruska především po roce 2022. Další text navazuje problematikou zneužívání ruských narativů pro dezinformační kampaně ve střední a východní Evropě. V tomto směru je obzvlášť zásadní oblast západního Balkánu, kde se nacionální sentiment tříští s evropeizací. Různé výklady paměti druhé světové války politicky využívá také Čína. Vedle paměti druhé světové války, od jejíhož ukončení letos uplynulo 80 let, se věnujeme i současné protekcionistické politice Donalda Trumpa – i v tomto případě lze totiž najít mnoho pojítek s minulostí. Nechybí ani text rozebírající koloniální dědictví. Zcela odlišnou zkušenost s koloniální historií má Etiopie, která svůj triumf nad evropskými impérii stále připomíná. Otázky spojené s útlakem a kolonizací se prolínají v rámci postkoloniálních teorií procházející zásadními změnami. Jak ve svém článku píše Markéta Bajgerová Verly, „způsob, jakým historii rekonstruujeme, je vždy selektivní“.

Děkujeme, že čtete *Mezinárodní politiku*. Zdeňka P. Kyselová

Kulatý stůl Kam sahá paměť současné Evropské unie MP

Evropská integrace vznikla z touhy překonat rozdělení kontinentu, který se po druhé světové válce ocitl v troskách. Myšlenka, že hospodářská spolupráce a sdílené instituce mohou zabránit opakování minulých konfliktů, stála u zrodu Evropského společenství uhlí a oceli i pozdější Evropské unie. Ačkoliv se Evropa od té doby proměnila – rozšířila, globalizovala, prošla krizemi i reformami –, mnohé z původních principů, jako je důraz na mír, solidaritu a právní rámec spolupráce, zůstávají živé dodnes. Jak historie ovlivňuje chování členských států v EU a které původní principy jsou platné i dnes? Odpovídali Monika Brusenbauch Meislová, Zdeněk Sychra, Pavlína Janebová a Václav Lebeda.

Monika Brusenbauch Meislová je docentkou na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Masarykovy univerzity v Brně a hostující profesorkou na Aston University v Birminghamu a Loughborough University v Londýně. Výzkumně se zaměřuje na britskou a evropskou politiku.

Zdeněk Sychra působí na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Západočeské univerzity a zabývá se hlavně politikou EU se zaměřením na hospodářství a měnovou integraci.

Pavlína Janebová je analytička a ředitelka pro výzkum v Asociaci pro mezinárodní otázky. Odborně se zaměřuje na českou zahraniční a evropskou politiku a na spolupráci ve střední Evropě.

Václav Lebeda pracuje jako vedoucí tiskového oddělení Zastoupení Evropské komise v ČR.

⅓ — Co podle vás z původní myšlenky evropské integrace zůstává pro dnešní EU nejdůležitější?

Monika Brusenbauch Meislová: Každý to samozřejmě může vnímat jinak; osobně spatřuji skutečné srdce evropského projektu v tom, že se podařilo vytvořit společenství, ve kterém je válka mezi členskými státy nemyslitelná a spolupráce se stala více méně samozřejmostí. Mír a společná prosperita však nejsou jednorázové výsledky, jedná se o trvalé závazky. Jinými slovy – a jak ostatně ukazuje zkušenost s brexitem – evropská integrace není cíl, jehož dosáhneme, a máme jednou provždy vystaráno. Je to volba, kterou musíme jako společnost činit znovu a znovu. Zároveň je třeba si uvědomit, že význam „integrace" se časem samozřejmě proměňuje. Nejde „jen" o to, abychom neopakovali tragédie minulosti, ale rovněž o to, abychom dokázali čelit výzvám budoucnosti – ať už jde o nové bezpečnostní hrozby, klimatickou krizi, ochranu a odolnost demokracie nebo otázku digitální suverenity.

Zdeněk Sychra: Paradoxně je spousta cílů evropské integrace platných i v dnešní době. Ať už je to prevence války (nejen) skrze ekonomickou spolupráci, tak překonání nacionalismu, vzájemná solidarita nebo hospodářský růst skrze odstraňování bariér. Fakticky všechny tyto otázky v dnešní geopoliticky turbulentní a polarizované době znovu řešíme a nejsou samozřejmé. V tomto kontextu je obtížné vybrat nejdůležitější faktor. Pokud bych to měl udělat, tak zmíním jednu zásadní věc. Demokratická legitimita byla už v počátcích klíčová. Členské státy se dnes potýkají s problémy s dodržováním zásad právního státu u některých členských zemí, samotná EU s krizí legitimity, což je vidět na vzestupu populistických stran, často velmi kritických k dosavadnímu integračnímu procesu. Zatímco dříve EU mohla stavět především na výstupní legitimitě, dnes jsou i její výsledky a rozhodnutí v řadě oblastí podrobovány značné kritice. Unie jen velmi obtížně hledá cestu, jak ji získat zpět a ve spojení se sérií krizí posledních patnácti let to pro ni představuje zásadní výzvu.

Pavlína Janebová: Evropská integrace se po druhé světové válce rozvíjela s cílem udržet v Evropě mír. Tato myšlenka je dnes stále relevantní. Zatímco tehdy šlo o to, zabránit ozbrojenému konfliktu mezi jednotlivými evropskými státy, dnes jde o to, aby členské státy EU společně efektivně bránily Evropu proti vnějším hrozbám. V padesátých letech 20. století byl cestou k dosažení daného cíle rozvoj hospodářských vztahů, a i dnes spočívá role EU v regulaci obranného průmyslu, podpoře konkurenceschopnosti a inovací. To všechno je v současnosti nezbytnou druhou stranou mince k vojenské roli NATO, a nejen v tomto kontextu je jedním z nejdůležitějších principů evropské integrace jednotný trh. Aby však mohl jednotný trh naplno přispět v oblasti obranného průmyslu, je nutné překonat přetrvávající roztříštěnost národních pravidel a zakázek, duplicity ve vývoji a nedostatečnou koordinaci investic mezi členskými státy.

Václav Lebeda: Především vědomí, že spolupráce je silnější než izolace. „Otcové zakladatelé" věřili, že hospodářské propojení a praktická spolupráce v Evropě odstraní prostor pro konflikty: Robert Schuman to shrnul do myšlenky *solidarité de fait*, tedy skutečné solidarity, která se rodí v každodenní praxi. Díky společenství uhlí a oceli se válka mezi odvěkými rivaly, Francií a Německem, stala nemyslitelná. Tyto ideje nepatří do muzea, ale jsou naopak velmi aktuální: společný trh, volný pohyb a sdílené hodnoty umožňují Evropanům čelit klimatické změně, digitální transformaci či geopolitickým výzvám společně. Jak říká Ursula von der Leyenová, Evropa má být silou pro budoucnost. To vyžaduje konkrétní solidaritu mezi členskými státy a občany a odvahu přicházet s neotřelými nápady – jak to činili i otcové zakladatelé. Protože společně jsme silnější.

⅔ — Jak odlišná historická zkušenost členských států s poválečnou situací či s koncem studené války ovlivňuje dnešní rozhodování v EU?

Monika Brusenbauch Meislová: Evropská unie je vlastně společenství velmi odlišných historických zkušeností. Mnohé země si z války odnesly zkušenost traumatu, destrukce a touhy po smíření, jiné spíše zkušenost nesvobody a touhy po návratu k demokracii. Poválečný příběh některých zemí byl relativně stabilní a prosperující, zatímco u jiných byl poznamenán krizemi, autoritářskými režimy a složitým procesem transformace. Tyto různé historické zkušenosti se samozřejmě promítají do současnosti. Každá země přistupuje k evropským otázkám prizmatem vlastní minulosti. Unie funguje jako prostor, kde se tyto různé paměti potkávají a střetávají. Paměť EU tedy není jednotná, je mnohovrstevnatá, různorodá, rozporuplná a zároveň živá a dynamická. A právě v tom je její síla i slabost zároveň. Na jednu stranu to zpomaluje rozhodování, protože sladit tyto různé paměťové perspektivy není snadné, na druhou stranu je to právě tato různorodost, která může učinit EU odolnější.

Zdeněk Sychra: Jednoznačně. Vidíme to jednak na ruské agresi vůči Ukrajině, kdy jsou státy východní Evropy mnohem citlivější na obnovený ruský imperialismus. Vidíme to na izraelsko-palestinském konfliktu, kde jsou historické vztahy a zkušenosti zásadní v podpoře či kritice Izraele. Vidíme to na postoji k migraci, kde je Západ mnohem vstřícnější než komunistickou izolovaností ovlivněný Východ. Vidíme to na postoji vůči Americe, kde hrají euroatlantické vazby zejména pro východní křídlo EU důležitou roli a ovlivňují přístup těchto zemí k budování evropské obrany, i když nástup druhé Trumpovy administrativy hodně dosavadních konstant mění. Rozdílné historické zkušenosti také vysvětlují některá pnutí v EU. Východní a severské státy jsou opatrnější vůči dalšímu přenosu pravomocí, zatímco jádro (Francie, Německo, Benelux) a jih ho podporují. Rozhodování v EU je tak dodnes formováno historickou zkušeností. Tyto rozdíly jsou zdrojem napětí, složitých a někdy zdlouhavých kompromisů. Zároveň ale demonstrují, že EU je pluralitní a stále poměrně stabilní společenství.

Pavlína Janebová: Odlišná historická zkušenost členských států s poválečným vývojem se projevovala a nadále projevuje v hospodářských záležitostech přelévajících se i do ostatních politik. Státy, které po druhé světové válce zůstaly na sovětské straně železné opony, byly při svém vstupu do EU ve srovnání se zakládajícími členskými státy v mnohem horší ekonomické situaci. Vize vyrovnání se v hospodářské a životní úrovni Západu byla pro posttotalitní státy významným motivačním prvkem pro vstup do EU. U řady z nich se tato vize navzdory nepopiratelnému ekonomickému pokroku spojenému s členstvím zcela nenaplnila. To se pojí s přetrvávajícím pocitem perifernosti, nepříliš aktivním přístupem k tvorbě evropských politik a často i hlasitým vymezováním se vůči těmto politikám, pakliže jsou přijaty.

Václav Lebeda: Vzhledem k povaze otázky nechávám bez komentáře.

3/3 — Jaký význam má dnes odkaz „Evropa jako mírový projekt“?

Monika Brusenbauch Meislová: Spatřuji v tom jistý paradox – odkaz „Evropy jako mírového projektu“ je na jednu stranu tak silný, že se stal skoro samozřejmostí, a na druhou stranu se ukazuje, že nikdy nebyl aktuálnější než dnes. Donedávna se zdálo, že mír v Evropě je něco daného, skoro neviditelného. Jenže s válkou na Ukrajině, rozpoutanou ruským agresorem, jsme si bolestně uvědomili, že mír není jednou provždy garantován. Je křehký a musí být neustále chráněn. Je to nikdy nekončící práce. Navíc evropská integrace dnes není „jen“ mírový projekt v tom smyslu, že brání válce mezi svými členy – což se zatím podařilo. Je to i projekt, který mír definuje šířeji: jako společnou odolnost proti vnějším hrozbám, jako schopnost stát při sobě, když se otřásají pravidla mezinárodního pořádku.

Zdeněk Sychra: Ještě před pár lety se to mohlo zdát jako zbytečně opakované klišé a já bych s tím možná i souhlasil. Bezpečnost a obrana ale dnes získala novou dimenzi. Takže mnohem přesnější je říct, že se význam evropské integrace jako mírového projektu proměnil. Jeho podoba je ambivalentní. Na jedné straně EU skutečně vytvořila prostor, v němž se ozbrojený konflikt mezi členskými státy stal prakticky nemyslitelným. Také ruská agrese proti Ukrajině prokázala, že EU umí vystupovat jako stabilizační aktér. Na druhé straně se ukazuje, že mírový étos není vnímán jednotně. Zejména v Polsku a pobaltských státech má skutečně existenční rozměr, zatímco v západní Evropě byl dlouho spíše symbolickou připomínkou usmíření po druhé světové válce. Proto lze říci, že EU mír spíše usnadňuje a rámuje, než že by byla jeho jednoznačným garantem. Pro třetí státy má EU jako mírový projekt často ještě silnější význam než pro vlastní členy – jako příklad stability a inspirace při řešení konfliktů.

Pavlína Janebová: „Evropa jako mírový projekt“ je stále platné heslo, v dnešním multipolarizujícím se světě se ale mění jeho pojetí. Evropa si dnes uvědomuje, že svůj mír a prosperitu ubrání pouze tak, že bude budovat vlastní odolnost vůči vnějším hrozbám – konkurenceschopnou ekonomiku, fungující obranný průmysl a oboustranně výhodná a stabilní partnerství se třetími zeměmi. Součástí je i strategické přemýšlení o rozšiřování a sousedské politice. V neposlední řadě je zásadní potřeba soudržnosti uvnitř Unie – ať už jde o ekonomiky a dodržování principů právního státu, nebo o společnosti v rámci jednotlivých členských států.

Václav Lebeda: Naprosto zásadní. Udržení míru je základem DNA evropského projektu. Je zároveň největším úspěchem, kterého se podařilo od konce druhé světové války na evropském území dosáhnout. Mír však není samozřejmostí, jak to tragicky potvrzuje válka v Ukrajině. Mírový projekt proto není nostalgií, ale úkolem pro dnešek: zajistit, aby Evropa byla pro své občany bezpečným domovem i pevností hodnot. Proto mluvíme o míru nejen jako o nepřítomnosti války, ale také jako o prostoru, kde vládne právo, kde demokracie chrání slabší a kde ekonomická spolupráce činí konflikt zbytečným. Dnes to znamená investovat do obrany, energetické bezpečnosti i do solidarity se státy, které sdílejí naše hodnoty. Odkaz mírového projektu žije v každém kroku, kdy Unie stojí při sobě – od společné reakce na pandemii po podporu Ukrajiny. A je o to silnější, čím blíže jsme konfliktu, který jsme si nevybrali. ●

Komentář

Paměť střední Evropy jako kolbiště hybridní války?

Jan Blažek

Střední Evropa leží historicky na linii kontaktů kultur a etnik, která se mísí a inspirují, ale také střetávají a přou. Etablování moderních států s sebou neslo vzájemně konfliktní podoby kolektivních vzpomínek, ovlivněných ideologickými konstrukty. Vytvořit společný středoevropský narativ na základě objektivního hodnocení historie se nedaří, čehož politicky využívá Rusko ve své hybridní válce. Nezapomínejme proto, že za dějinami stojí osudy skutečných lidí, jejich utrpení i touha po svobodě.

Konflikt kolektivních pamětí

Kolektivní paměť je ze své podstaty nutně selektivní a nese jistý emocionální náboj. Věcně ji dovede korigovat historie coby vědní obor, tato zpětná vazba je ale pomalá a nedůrazná, v našem regionu možná ještě více než jinde. Národy střední Evropy napáchaly jeden vůči druhému jenom v průběhu minulého století dlouhou řadu křivd, přičemž obecná interpretace historických událostí, při kterých k nim docházelo, se napříč národními hranicemi dodnes liší. To má dopad na vztahy česko-německé, ale stejně tak slovensko-maďarské, maďarsko-rumunské, německo-polské i polsko-ukrajinské, o těch současných maďarsko-ukrajinských ani nemluvě.

Že nejde o dopad pozitivní, je nabíledni. Konfliktní interpretace dějinných událostí nás jako region tříští a oslabuje – jde o témata jako uspořádání Evropy po první světové válce, kde je zejména Trianonská smlouva pro Maďary stále bolavým místem, nebo zločiny totalitních režimů za druhé světové války, poválečné vysídlování a přesídlování milionů lidí či dodnes neuzavřené dědictví komunistických režimů. Snad pouze jednoznačné odsouzení zločinů spáchaných ve jménu nacistické ideologie, na které jsme byli zvyklí v Německu, se donedávna dalo považovat za pozitivně uzavřenou kapitolu. Současné vzedmutí politického populismu pod taktovkou strany Alternativa pro Německo ale i touto jistotou otřásá.

Na vině je do jisté míry komunistická minulost většiny států našeho regionu. Právě totalitní režimy totiž vnímají zesílenou potřebu opírat se o historickou paměť, tu ale pečlivě přetváří tak, aby byla v souladu s ideologií vládnoucího systému. Toto ohýbání dějin – heslům o družbě bratrských národů navzdory – posilovalo vzájemnou nedůvěru mezi středoevropskými etniky. Totalitní ideologie totiž vždy a všude pracuje s narativem vnějšího nepřítele a ohrožení, prostě se bez něj neobejde. A setrvačnost těchto procesů je silnější, než bychom si mysleli. Je na druhou stranu zřejmé, že ani během tří desítek let demokratického vývoje snahy o dialog nad zakořeněnými rozdíly ve vnímání historické zkušenosti regionu nepokročily dostatečně rychle.

Hybridní hrozby

Tento stav teď pozici všech středoevropských států v mezinárodní politice oslabuje, protože je činí zranitelnějšími vůči hybridním útokům zvenčí. To není radno podceňovat. Dezinformace ve službách historického revizionismu jsou oficiálně uznávané jako nástroj zahraniční politiky, resp. zahraničního vměšování a právem patří do oblasti hybridních hrozeb. Za účelem dosažení svých strategických cílů a imperiálních ambicí je dlouhodobě využíváno především Rusko, které těží ze zranitelnosti a slabší informovanosti určitých cílových skupin ve středoevropských společnostech.

Některé z nejprůkaznějších dokladů této činnosti eviduje a analyzuje server EUvsDisinfo, ještě se k nim v tomto textu vrátíme. Věnujme ale na chvíli pozornost termínu historický revizionismus tak, jak byl užit v minulém odstavci. Nejde tu totiž o klasické upřesňování dějin, k němuž přistupují historici pokaždé, když na světlo vyplují dosud neznámé skutečnosti nebo když vyvstanou nové otázky, jak tomu bylo třeba po roce 1990. Tehdy sice také došlo ve střední Evropě k zásadnější reinterpretaci moderních dějin, bylo to ale proto, aby se očistily od ideologického balastu, jímž je znečistila poptávka do té doby vládnoucích režimů. Dnešní dezinformační revizionismus oproti tomu se skutečnostmi účelově manipuluje v závislosti na aktuální politické potřebě.

Jako příklad nám může posloužit interpretace okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. V roce 2017 vyšel u příležitosti návštěvy české hlavy státu v Moskvě v tamním vojenském časopise *Zvezda* článek s vyzněním, že by Československo mělo být Sovětskému svazu vděčné za „záchranu" před pražským jarem. Jestli se od prezidenta Zemana čekalo, že se s touto zřetelnou dezinterpretací ztotožní, nestalo se tak. Ačkoli byl jinak znám jako příznivec Ruska, reagoval jednoznačně rozhořčeně.

Podobně do očí bijící popření skutečnosti ve spojitosti se srpnem 1968 už poté český mediální prostor nezaznamenal. Po začátku plnohodnotné války na Ukrajině se ale objevil nový příběh. Okupace ČSSR podle něj sice byla okupací a ne záchranou, ale ve skutečnosti šlo o dílo Ukrajinců. Především sociální sítě čelily záplavám neověřitelných zpráv o údajně převažujícím poměru vojáků ukrajinského původu v okupačních jednotkách. Je to nesmysl. Sovětská armáda byla sice národnostně smíšená, o jejím vyslání do Československa se ale rozhodovalo v Moskvě. Tam také leží odpovědnost za invazi.

Protichůdné narativy

Podobně instrumentalizovaných dějinných témat nalezneme na EUvsDisinfo přehršel. Poměrně úspěšné jsou v Maďarsku, kde jim často vychází vstříc i oficiální provládní média. Zejména tvrzení, že rozdělení historických Uher po první světové válce, zpečetěné Trianonskou smlouvou, není definitivně uzavřenou záležitostí, se těší značné popularitě. Ani to ale není pravda – žádná mezinárodní instituce ani samotná maďarská vláda pod vedením premiéra Viktora Orbána o revizi

Trianonské smlouvy z roku 1920 neusiluje. Ovšem zpochybnění současných hranic, které maďarská kolektivní paměť vnímá jako nespravedlivě „okleštěné“, maďarskému uchu obecně lahodí.

Šíření podobných obsahů časově koreluje s ruskou anexí ukrajinského poloostrova Krym v roce 2014. Paralely jsou zřejmé, stejně jako snaha získat pro toto jasné porušení mezinárodního práva sympatie maďarské veřejnosti s odkazem na to, že většina obyvatel Krymu jako svůj rodný jazyk uvádí ruštinu. A přiživit se tak na nacionalistickém sentimentu mnohého Maďara a na nesplnitelném snu o tom, že maďarskojazyčné oblasti dnešního Rumunska, Slovenska či právě Ukrajiny by snad přeci jen jednou mohly opět podléhat Budapešti.

Ani zmíněným zemím se ale ruská hybridní válka nevyhýbá. Paradoxní (nebo naopak samozřejmé?) je, že tam šířené narativy jsou vůči těm v Maďarsku zcela protichůdné. Na Slovensku chce být Rusko povšechně líčeno jako velký slovanský bratr, který zemi ochrání proti vnějším hrozbám. A odkud že ty hrozby pocházejí? Právě z revanšistického Maďarska, jež stále nepřekonalo trianonské trauma. Obdobně v Rumunsku je s pomocí ruského úsilí posilován nacionalistický sentiment, jenž je s tím maďarským v konfliktu. Vzpomeňme třeba sen o tzv. Velkém Rumunsku a renesanci zájmu o odkaz rumunského fašismu sdíleném do jisté míry oběma prokremelskými kandidáty v minulých rumunských prezidentských volbách.

[**Záchrana před nacismem**]
Mohli bychom pokračovat donekonečna, EUvsDisinfo dělá svoji práci dobře. Zdržme se ale už pouze u Polska, protože tamní dezinformace se točí okolo zásadního historického tématu, které se týká celé Evropy, a nejen té střední – druhé světové války. Klasický ruský narativ založený zčásti (ale právě že pouze zčásti) na pravdě je líčení Sovětského svazu jako osvoboditele střední Evropy od nacismu. Víme přitom, že zatímco Sověti skutečně rozhodující měrou přispěli k porážce nacistického Německa, skutečnou svobodu do regionu střední Evropy jejich vojenská přítomnost nepřinesla. Naopak. Pod jejich taktovkou pouze jedna diktatura nahradila druhou.

Poláci ještě k tomu všichni vědí, že Sovětský svaz byl kvůli paktu Ribbentrop-Molotov ve válce v zásadě od jejího počátku, a to původně na straně agresora – napadl Polsko pouhé tři týdny poté, co to udělalo hitlerovské Německo. Tento aspekt je v dezinformačních obsazích upozaďován, koneckonců v ruských učebnicích dějepisu se nevyskytuje vůbec. Pro ty, před nimiž se vpád Sovětů do Polska v září 1939 nepodařilo utajit, existuje poněkud záludné vysvětlení tehdejšího sovětského postupu – Stalin se přece pouze snažil zachránit část Polska před nacismem. Proč kvůli tomu bylo potřeba postřílet polskou vojenskou elitu v Katyni či proč zůstalo „zachráněné“ východní Polsko po roce 1945 součástí Sovětského svazu, to už ruské narativy neřeší.

Ukazuje nám to jedno – téma „záchrany před nacismem“ nesnese žádných pochyb ani debat, protože jde o ústřední element ruského historického revizionismu. O ten, který má bezprostřední dopad i na dnešní situaci a politiku. Stejnými slovy totiž Kreml obhajuje svoji invazi na Ukrajinu a vlastně i aktuální konflikt s Evropou, potažmo Západem. Snaha vykreslit dnešní Evropskou unii a její představitele jako reinkarnaci či oživení nacistického Německa, slaví v Rusku úspěch (tedy alespoň navenek, neboť dnes není možné nezávisle ověřit, zda tomu lidé opravdu věří). Zároveň se ale skrytě šíří i do zemí střední Evropy, a má tak jistě vliv na klesající popularitu evropských institucí mezi tamním obyvatelstvem.

Budovat odolnost
Cílem ruských dezinformačních kampaní s historickým obsahem je ovlivnit v zemích střední Evropy (a pochopitelně nejen zde) veřejné mínění ve prospěch současných politik ruského státu a jeho imperialistické zahraničněpolitické agendy. Včetně války, kterou vede na Ukrajině. Veřejné mínění má potom vytvářet tlak na politiky a jejich rozhodování směrem k Rusku. V případě Ukrajiny před rokem 2014 byl ale historický revizionismus a manipulativní zacházení s narativy také předpolím plnohodnotné vojenské invaze. Ani v případě střední Evropy nelze vyloučit, že podobné úmysly existují. O to více bychom se měli snažit být vůči těmto rozkladným snahám odolní.

Přímí pamětníci klíčových okamžiků dějin 20. století pomalu, ale jistě odcházejí. My bychom ale přesto neměli zapomínat, že za dějinami stojí osudy skutečných lidí. Lidí, kteří stejně jako dnes trpěli, když jim někdo ubližoval, a toužili po svobodě, když jim ji někdo bral. Když už se jich nemůžeme zeptat napřímo, vzdělávejme se o dějinách jinak – třeba prostřednictvím orálně historických sbírek, jako je Paměť národa. Je jistě možné zpochybnit vyprávění jedince, obtížné je ale znevěrohodnit desetitisíce pamětníků, kteří nezávisle na sobě, a přesto víceméně shodně líčí, co viděli na vlastní oči. Nenechme se oklamat. ●

→ Jan Blažek je publicista, bývalý novinář a diplomat, absolvent FF UK a Diplomatické akademie MZV ČR, v současnosti působící jako koordinátor zahraniční spolupráce v projektu Paměť národa.

Rozhovor

Kateřina Králová: Vyrovnání se s minulostí není jednou provždy hotové

Zdeňka P. Kyselová

© Petr Balajka

V době, kdy se historie znovu stává nástrojem politiky a konflikty minulosti se promítají do dnešních válek i veřejné debaty, je otázka kolektivní paměti aktuálnější než kdy dřív. K rozhovoru jsem proto pozvala historičku Kateřinu Královou, odbornici na dějiny druhé světové války a paměťová studia. Ve svých odpovědích ukazuje, že paměť není jen záležitostí historiků, ale i politiky, technologií a každodenního života. Připomíná, že minulost lze kdykoli znovu „mobilizovat" – k porozumění i k nenávisti.

Letos vám vyšla kniha *Homecoming. Holocaust Survivors and Greece, 1941–46*, která vznikla na základě nespočtu rozhovorů s pamětníky a archivního materiálu. Co pro vás znamená osobně a jakou má úlohu pro dnešní vnímaní holokaustu?

Téma knihy jsem měla v hlavě už v době, kdy jsem dokončovala svou první knihu *Nesplacená minulost. Řecko-německé vztahy ve stínu nacismu* (vyšla v roce 2012, pozn. red.). Tehdy jsem pracovala hlavně s archivním materiálem německého ministerstva zahraničí, kterého bylo ale takové množství, že abych udržela příběh kompaktní, začala jsem myslet na další knihu.

Během výzkumu jste vedla rozhovor s pamětníky, kteří si nepochybně prošli traumatem. Co je podle vás při vedení takových rozhovorů nejtěžší a v čem je specifické?

Popravdě, těch rozhovorů s pamětníky nebylo mnoho, což je dáno dobou, kdy jsem na výzkumu pracovala. Jsem ráda, že jsem některé rozhovory natáčela už v roce 2004, kdy jsem připravovala první knihu. Většinou se jednalo o ty, kteří se během války ukrývali nebo bojovali v rámci odboje. Prostřednictvím své babičky, jež holokaust přežila, jsem se učila naslouchat a rozumět nevyřčeným slovům, tichu, což byla velmi užitečná průprava pro práci s osobními příběhy přeživších.

Formuje nás jazyk, ale i to, jak dobře jej ovládáme a jaké příběhy v něm vyprávíme.

Musím podotknout, že pro historiky a historičky je vždy důležitá pozicionalita. Měli bychom si uvědomovat, proč dané téma chceme zpracovat a proč jej zpracováváme právě v dané době. A v roce 2015, kdy Řecko už dlouhodobě sužovala dluhová krize a velmi se řešily německé reparace, vedle toho propukla migrační krize, jsem měla jasno, jakou cestou se vydat. Viděla jsem zřetelnou paralelu mezi útěkem před válkou, překonáváním nejrůznějších překážek na útěku nebo během návratu tehdy a v současnosti. Začala jsem sledovat židovské komunity po celém Řecku a jejich osudy během i po válce až do okamžiku, kdy v souvislosti s občanskou válkou (1946–1949, pozn. red.) se řada přeživších holokaust rozhodla odejít z Řecka. Vycházela jsem tedy hlavně z rozhovorů nahraných kolegy a kolegyně přede mnou. S takovým materiálem se pracuje také jinak a složitě, protože každý tazatel či tazatelka se k příběhu staví z vlastní pozice, mnohdy velmi odlišné od té, kterou jsem zkoumala. Spíše než na schopnost přežít a touhu po domově bývá důraz kladen na utrpení. Rozhovory jsou v nejrůznějších jazycích, často tak vzniká jazyková bariéra. Pracovala jsem s výpověďmi v různých jazycích, protože jsem srovnávala, jak se liší příběhy židů, kteří se vrátili do Řecka, a těch, jejichž příběhy byly nahrávány mimo Řecko. Ta bariéra se dá dnes překonat za pomoci umělé inteligence, ale při mé práci to ještě úplně nešlo.

Jaký je pohled na domovinu u těch, kteří se rozhodli zůstat mimo Řecko?
Určitě nejsem první, kdo to říká, např. Hannah Pollin-Galay zkoumala, na základě osobních výpovědí židů z Litvy, jak silně je ekologie vyprávění ovlivněná prostředím, kde žijeme. Formuje nás jazyk, ale i to, jak dobře jej ovládáme a jaké příběhy v něm vyprávíme. V mé práci se u těch přeživších, kteří zůstali, hodně projevila loajalita k Řecku, k vlastní židovské komunitě, i role tazatele, který může být součástí komunity.

analyzovat. Politika paměti výrazně ovlivňuje rámce, v nichž menšiny a lidská práva chápeme. Často bývá instrumentalizována, a to nejen politiky a stranami, ale i muzei či veřejnými a soukromými institucemi a aktéry, kteří je využívají k legitimizaci své pozice, např. jako „nálepku“, jež je má zařadit mezi osvícené či progresivní liberály. Příkladem je i paměť holokaustu, jehož uznání se – jak řekl Tony Judt a mnozí jiní – stalo vstupenkou de facto do Evropy a nutnou součástí evropského narativu.

Inkluzivní historická paměť může přispět k větší empatii a solidaritě.

Letos v červenci jste v rámci Asociace pro paměťová studia organizovala mezinárodní konferenci, která se zaměřovala na otázky související s krizemi a jak se s nimi vyrovnávat. Jaké klíčové poznatky konference přinesla?
Konference ukázala, jak široká a interdisciplinární je paměťová krajina v Česku i globálně. Podařilo se propojit akademiky z celé řady zemí – přijelo přes 1200 účastníků ze sedmdesáti tří zemí, přičemž významná část z nich byla ze střední Evropy. Velmi přínosné bylo, že se zapojili i neakademičtí aktéři, takže vznikl dialog přesahující univerzitní prostředí. A také mě potěšilo, že se podařilo propojit konferenci s institucemi mimo univerzitní zdi – od Kampusu Hybernská přes Muzeum literatury až po kino Ponrepo. To byla velká radost pro celý organizační tým.

Z odborného hlediska jasně vykrystalizovaly tři pilíře, kam se paměťová studia ubírají. Zaprvé, člověk zůstává bytostí ukotvenou ve společenství a paměť se neustále vytváří ve vztazích mezi lidmi. Zadruhé, žijeme v přírodním prostředí, jež má také svou paměť, v krajině jsou zapsány přírodní katastrofy i války. A zatřetí, musíme brát v úvahu digitální prostředí utvářející a přetvářející naše vzpomínky.

Důležitým tématem byla i otázka redefinice pojmů, např. genocidy – nejen v právním smyslu, ale i v tom, jak si genocidy pamatujeme, které připomínáme a které vytěsňujeme, a jaké „paměťové války“ se kolem těchto pojmů vedou.

Do jaké míry může politika paměti ovlivnit interpretaci mezinárodních norem, např. v otázce lidských práv a ochrany menšin?
Politika paměti je pro nás předmětem zkoumání, nikoli naší metodou. Snažíme se ji rigorózně

Na druhé straně inkluzivní historická paměť může přispět k větší empatii a solidaritě. Když se podíváme na rodinné či komunitní příběhy, otevírá se nám obraz mnohajazyčného a různorodého prostředí. To nás učí vnímat druhé jako součást nás samotných.

Je podle vás možné najít příklad státu, kterému se podařilo vyrovnat se se svou minulostí a tzv. otočit list? Máme se od koho učit?
Historik má vždy omezenou možnost hodnotit současnost, protože nemá k dispozici prameny. Když se ale podíváme zpět, vidíme různé cesty. V poválečné Jugoslávii vznikl narativ „bratrství a jednoty“, který měl překlenout hluboké etnické a historické rozpolcení. Mlčení o minulosti přineslo dočasnou stabilitu, nikoli však skutečné smíření, což se naplno projevilo ve válkách devadesátých let minulého století.

Německo nabízí opačný příklad. Západní část Německa se během studené války musela vyrovnávat s rolí pachatelů, což je proces, který trvá mezigeneračně. Je mimořádně těžké vyrovnat se s vědomím, že pachatelé byli naši rodiče nebo prarodiče. Proces vyrovnání začal v akademické komunitě i ve společnosti rezonovat v šedesátých až osmdesátých letech, kdy se otevřela širší společenská debata. Přesto ani zde není proces uzavřený: současná radikalizace části společnosti ukazuje, že i hluboce zakořeněný konsenzus může být zpochybněn.

Podobné napětí najdeme i jinde – ve Spojených státech, ve Francii po alžírské válce nebo v českém vztahu k Sovětskému svazu a Rusku. Všude platí, že vyrovnání s minulostí není jednou provždy hotové, protože historické narativy mohou být kdykoli znovu mobilizovány.

Paměťová studia jakožto obor jsou velmi interdisciplinární. Jak mohou různé přístupy k interpretaci paměti – třeba vizuální nebo orální – pomoci lépe pochopit historii?
Když mluvíme o interdisciplinaritě, je důležité uvědomit si, že existuje mnoho forem paměti. Od neuropsychologické – tedy to, jak si lidé skutečně pamatují, jak se paměť ztrácí, třeba při Alzheimerově chorobě nebo demenci, po mechanickou a digitální paměť našich počítačů a mobilních telefonů. Každé digitální zařízení, které používáme, má svou „paměť" – a nabízí se otázka, co vlastně znamená taková paměť a jak se liší od té lidské. Je fascinující sledovat, co si „pamatují" stroje a jak s takovou nehumánní pamětí můžeme pracovat. Existuje mimo lidské vědomí, ale může být dále sdílena, interpretována nebo zneužita podobnými způsoby, jaké známe z tradičního pojetí výkladu dějin.

Paměťová studia jsou přirozeně interdisciplinární – propojují humanitní, sociální i technologické obory. Právě díky tomu vznikají mezioborové týmy, které dokážou zkoumané téma uchopit z různých stran. Myslím, že právě v tom spočívá síla interdisciplinarity paměťových studií. Nesnažíme se umět vše, ale sdílet metody a pohledy obohacující porozumění paměti v nejširším slova smyslu.

Jak se podle vás proměnil způsob zachycování vzpomínek s rozvojem technologií? Ovlivňují např. sociální média to, jak se kolektivní paměť mění?
Není nic objevného říct, že v oblasti digitalizace doba rapidně pokročila. Ještě v devadesátých letech jsme si např. jako historikové nedovedli představit, že díky internetu a digitalizaci jednou budeme moct archivní materiály studovat prakticky odkudkoli.

Role sociálních sítí je dnes co do utváření a přetváření paměťových kultur klíčová. Otázkou ale je, jak je používat, a zda dokážeme kriticky rozlišovat obsah, který nám generují. Technologie však pokročily daleko za sociální sítě a musíme se vyrovnávat i s všudypřítomností umělé inteligence. Existují výzkumy, které zjišťují, jakou paměť toto virtuální prostředí utváří. Například AI generované fotografie přeživších, uměle vytvořené rozhovory apod.

Na druhou stranu je ale třeba brát sociální sítě jako prostředek komunikace mladých. Příběh Anne Frank je toho důkazem (eva.stories). Nejen že generačně promlouvá k dnešním mladým, ale byl i zpracován formou instagramových příběhů, kde si Anne se svou virtuální kamarádkou předávají své životní zkušenosti třeba přes Snapchat. Přestože byl projekt chválen i výrazně kritizován pro trivializaci tématu, získal až 1,8 milionu sledujících. Vlastně lze na sítě rovněž nahlížet jako na novodobý osobní archiv, byť možná s omezenou životností.

Máte za sebou vydání knihy, která vznikala řadu let, vedle toho jste se věnovala další publikační činnosti a pořádání velké mezinárodní konference. Přemýšlíte už o nějakém novém projektu?
Po vydání knihy člověk obvykle potřebuje nějaký čas na to, aby ji uvedl do světa – čeká mě propagace, přednášky, diskuse – a to vše se sešlo s 80. výročím konce druhé světové války. Takže těch aktivit je teď opravdu hodně.

Z běžících projektů zmíním knihu vydanou u Purdue University Press, do níž jsem přispěla spolu s berlínským kolegou kapitolou o Řecku a sexualizovaném násilí na přeživších holokaust. Sama bych se k tak citlivému tématu nejspíš neodhodlala, ale díky naší spolupráci vznikl opravdu smysluplný a silný text.

Dále dokončujeme projekt EU COST Action, Pomalá paměť, jehož součástí je virtuální výstava, policy briefy a kolektivní monografie. A podařilo se mi získat cenu Humboldt Alumni Award na vytvoření mezinárodní sítě pro paměťová studia, do které se mimo Univerzity Karlovy zapojí osm paměťových center z celé Evropy.

Kromě toho začínáme nový česko-polský výzkumný projekt o migračních narativech v postsekulárních společnostech – konkrétně v Polsku, Řecku a Srbsku –, který povede Univerzita Karlova společně s Varšavskou univerzitou. Příležitostí je hodně, ale tím nejdůležitějším „projektem" pro mě zůstává rodina a rodinná pohoda.

→ Kateřina Králová je profesorkou soudobých dějin a vedoucí Výzkumného centra paměťových studií Univerzity Karlovy a dočasně působí v Etnologickém ústavu Akademie věd ČR, ve svém výzkumu se zaměřuje na druhou světovou válku, řeckou občanskou válku a migraci spojenou s válečnými konflikty.

→ Zdeňka P. Kyselová je šéfredaktorka časopisu *Mezinárodní politika* a doktorandka na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se mezinárodními vztahy v jihovýchodní Asii a zahraniční politikou Japonska.

Analýza

Stíny impéria: Paměť a identita v postsovětském Kazachstánu

Antonín Nenutil, Jan Brzobohatý

Střední Asie patří k nejdůležitějším uzlům současné geopolitiky: leží na trase energetických a obchodních toků a kříží se v ní zájmy Ruska, Číny, USA i Evropské unie. V jejím středu stojí Kazachstán – největší a ekonomicky nejsilnější stát regionu, sdílející s Ruskem přes sedm tisíc kilometrů dlouhou hranici. Právě vztah těchto dvou zemí určuje stabilitu širší Eurasie. Do něj však výrazně promlouvá i společná minulost spojená s kolonizací, hladomory, deportací a rusifikací Kazachů. V souvislosti s válkou na Ukrajině tato hořká minulost znovu ožívá.

Temné stíny kazašské historie

V 18. století se kazašské hordy (žuzy) snažily balancovat mezi loajalitou vůči Rusku a nezávislostí, s přelomem 19. století však tlak carského impéria prudce zesílil. Klíčovou roli hrála kolonizace: mezi lety 1896 a 1916 se zde usadilo přes 1,5 milionu ruských a ukrajinských rolníků, což marginalizovalo nomádské hospodářství a v některých regionech proměnilo Kazachy v menšinu ve vlastní zemi. Bolševici poté navíc prosazovali tzv. sedentarizaci, tedy násilné usazování kočovníků, kteří po staletí žili v rytmu přesunů se stády. Odpor vůči vysokým daním a sedentralizaci vyvrcholil tzv. středoasijským povstáním v roce 1916, krvavě potlačeným za cenu až čtvrt milionu obětí a masových exodů do Číny. Tragédie se hluboce zapsala do kolektivní paměti a předznamenala katastrofy sovětské éry v Kazachstánu.

Říjnová revoluce přinesla chaos občanské války. Po vítězství bolševiků vznikla v roce 1924 Kazašská autonomní sovětská socialistická republika (ASSR), jejíž počátek provázely hladomory v letech 1921–1922 a následně o deset let později, což byl důsledek kolektivizace a nuceného usazování. Stalinova politika zlomila nomádský způsob života a stála život až 1,5 milionu Kazachů. Zbývající tři pětiny populace čekala tvrdá rusifikace. Na přelomu třicátých a čtyřicátých let sovětský režim přesídlil do Kazachstánu velké skupiny obyvatel z různých částí SSSR: volžské Němce, Korejce (Koryo-saram) z Dálného východu, Čečence aj. Mnozí pak skončili v síti táborů nucených prací. Poválečná léta znamenala další hlad i kampaň týkající se celin, spočívající v obdělávání stepní půdy v padesátých letech, která krátce zvýšila produkci obilí, ale z dlouhodobého hlediska přinesla zemi ekologické škody a dál oslabila kazašskou identitu.

Paměť, identita a „negativní nostalgie“

V následujících desetiletích se Kazachstán stal laboratoří sovětské modernizace, rozorávání celin, která přivedla do stepí miliony osadníků a proměnila demografii země, přes rozmach těžkého průmyslu až po masové testy jaderných zbraní v Semipalatinsku. Tyto projekty přinesly urbanizaci a ekonomický růst, ale zároveň ekologickou pohromu i marginalizaci kazašského národa. Teprve s Gorbačovovou perestrojkou se otevřel prostor pro uvolnění poměrů. V osmdesátých letech tak poprvé začaly probíhat debaty o tabuizovaných tématech. Poprvé se mohlo veřejně mluvit o hladomoru třicátých let, o čistkách i deportacích. Po získání nezávislosti v roce 1991 se Kazachstán snažil vyvažovat dvě roviny: budovat multietnický stát a zároveň posilovat kazašskou identitu. Do veřejného prostoru např. pronikla paměť obětí a začaly vznikat první památníky. Zároveň se však ukázalo, že tato paměť byla selektivní.

Oficiální narativ vyzdvihoval úspěchy sovětské modernizace a vítězství ve válce, zatímco tragédie hladomoru a represe zůstávaly upozaděny a přímá kritika Moskvy absentovala. Proto se mezi odborníky na paměťová studia objevuje pojem „negativní nostalgie“, která spočívá v bolestném připomínání si traumat. Otázkou zůstává, jak silně tento fenomén působí v samotné společnosti a nakolik je spíše akademickou kategorií. Ruská invaze na Ukrajinu v roce 2022 připomněla, že sovětské dědictví není uzavřenou kapitolou, ale stále formuje politiku i veřejnou debatu v celém postsovětském prostoru. Obrazy okupace, jazykového útlaku a zpochybňování hranic připomínají Kazachům vlastní historickou zkušenost. Některé projevy státníků zdůrazňují potřebu posilovat národní suverenitu, jiné ukazují snahu lavírovat mezi kritikou minulosti a udržovat pragmatické vztahy s Moskvou.

Kazachstán dává najevo, že nechce být satelitem Ruska, ale zároveň musí brát ohled na své geopolitické i vnitropolitické limity.

Paměť ve veřejném prostoru a kultuře

Jedním z nejviditelnějších způsobů, jak se Kazachstán vyrovnává se svou minulostí, je boj o paměť ve veřejném prostoru a kultuře. Po roce 1991 postupně mizela jména nejvýraznějších sovětských vůdců, celkově však byla politika přejmenovávání spíše opatrná – kvůli početné ruské menšině i geopolitickým vazbám na Moskvu dlouho vedle sebe koexistovaly Leninovy ulice s novými názvy odkazujícími na kazašskou státnost. Tento kompromis měl symbolizovat multietnicitu země, ale zároveň ukazoval, že trauma sovětské éry nebylo plně začleněno do kolektivní paměti. Ruská invaze na Ukrajinu však posunula debatu výrazně dál a otevřela cestu k odvážnějším krokům.

Proces redefinice paměti se v dnešním Kazachstánu projevuje i v konkrétních změnách názvů měst a ulic. Symbolický je případ Pokrovky, která nově nese jméno Kenen Azerbajeva – akyna, lidového zpěváka a básníka, jenž se účastnil povstání proti carskému Rusku, ale později působil i v sovětské kultuře. Nový název tak propojuje národní tradici s pamětí sovětského období. Podobný význam má návrh vrátit městu Petropavlovsk jeho původní název Kyzylžar, odkazující k osadě, která zde existovala před příchodem ruské správy. V řadě měst se zároveň diskutuje o přejmenování ulic po sovětských generálech či o osudu památníků spojených s Moskvou – např. v Almaty se debatovalo o ulici maršála Žukova, zatímco v Petropavlovsku vyvolal přesun pomníku sovětského vojáka ostrý spor. Onomastická politika se tak stává laboratoří, kde se střetávají různé podoby nostalgie i hledání identity. Každé přejmenování či odstranění pomníku je nejen symbolickým gestem, ale i politickým signálem – doma i směrem k Moskvě.

Podobný zápas se odehrává v kultuře. Zatímco sovětská éra tabuizovala hladomor a deportace, dnešní tvorba se k traumatům 20. století vrací otevřeněji. V posledních letech vznikly i konkrétní filmové projekty, např. filmy *Kaš*, věnující se tragédii kolektivizace, nebo *Žambyl*, reflektující osudy známého kazašského akyna. Právě druhý snímek se stal citlivým tématem i mimo Kazachstán – v Rusku se film nepromítal, ačkoliv jiné kazašské filmy zde byly běžně k vidění. To ukazuje, jak kulturní tvorba získává politický rozměr. Literatura zase přináší memoáry, dokumenty a romány o hladomorech, zatímco divadelní a výtvarná díla využívají symboliku osiřelých dětí či prázdných jurt. Po roce 2022 tyto obrazy rezonují ještě silněji – jako paralela k ruské invazi na Ukrajinu.

Politické lavírování mezi Moskvou a vlastní pamětí

Pokud onomastika a kultura představují symbolické roviny, pak politické projevy ukazují, jak stát s minulostí pracuje navenek i dovnitř – a v případě Kazachstánu vždy oscilují mezi budováním identity a nutností udržet stabilní vztahy s Moskvou. Prezident Kasym-Žomart Tokajev se po únoru 2022 stal symbolem této rovnováhy. V Petrohradě otevřeně odmítl uznat separatistické „republiky“ na východní Ukrajině, čímž doma posílil obraz suverenity, ale zároveň se vyhýbá ostré kritice Kremlu a zdůrazňuje spolupráci a „strategické partnerství“. Paměť sovětských represí se v jeho rétorice objevuje jen zdrženlivě. Hladomor z let 1931–1933 je připomínán jako „tragédie“ či „katastrofa“, nikoli jako hladomor nebo rovnou genocida, jak ho označuje část kazašských badatelů. Po roce 2022 se ale v mediálním diskurzu objevuje důraz na „suverenitu“, „nezávislost“ či ochranu jazyka a kultury, což lze chápat jako nepřímé odkazy na koloniální minulost. Opatrnost má i domácí důvody: početná ruská menšina je citlivá na vnímání sovětského odkazu a přímá konfrontace

by mohla vyvolat napětí. Proto stát volí spíše symbolická gesta – připomínky hladomoru, podporu kazaštiny či přejmenovávání veřejného prostoru. Politická rétorika se tak stává arénou, kde Kazachstán dává najevo, že nechce být satelitem Ruska, ale zároveň musí brát ohled na své geopolitické i vnitropolitické limity.

Akademická debata a veřejný diskurz

Zatímco politika a kultura oslovují širokou veřejnost, akademické prostředí ukazuje, jak se Kazachstán vyrovnává s minulostí systematičtěji. V sovětské éře byla témata hladomoru, deportací či kolektivizace tabu, přístup k archivům omezen a vina svalována na „excesy" jednotlivců. Až perestrojka a rok 1991 umožnily tyto kapitoly znovu otevřít. Devadesátá léta se nesla ve znamení doplňování „bílých míst", avšak spíše v duchu národní identity než kritické analýzy. Postupně se prosadila nová generace historiků, domácích i zahraničních – např. Niccolò Piancioly, Sarah Cameron či Roberta Kindlera –, jejichž studie nabídly nové statistiky, srovnání a pohled na hladomor jako na zásah do samotné struktury společnosti.

Po roce 2022 se debata posunula dál: agrese proti Ukrajině otevřela téma genocidy a kolonialismu a znovu se diskutuje, zda lze kazašský hladomor označit za genocidu. Akademické závěry stále více pronikají do veřejného prostoru prostřednictvím médií, popularizačních pořadů či školní výuky, ale společnost zůstává rozpolcená mezi distancí od Moskvy a nostalgií po sovětských jistotách. Novým impulzem je publikace *Dekolonizace Kazachstánu*, která vysvětluje, proč je i přes kritické pohledy nutné udržovat pragmatické vztahy s Ruskem. Moskva na tyto posuny reaguje pořádáním „kulatých stolů" na univerzitách, rámovaných jako dialog „o společných dějinách". Debata o paměti se tak stává nejen domácí otázkou, ale i polem, kde se Kazachstán střetává s ruským protitlakem.

Veřejné mínění a střet generací

Zatímco akademici a politici řeší minulost v pojmech teorie či identity, ve společnosti se sovětská zkušenost prožívá osobněji – a často rozporuplně. V Kazachstánu vedle sebe stojí nostalgie po Sovětském svazu i bolestná paměť utrpení. Starší generace, vyrůstající v poválečných dekádách, vzpomíná na sociální jistoty, industrializaci či pocit velmocenské hrdosti. Levné bydlení, garantovaná práce a bezplatné zdravotnictví formují to, co badatelé nazývají „pozitivní nostalgií", která je patrnější na venkově a v menších městech, kde kontrastuje s nejistotou devadesátých let.

Mladší generace naproti tomu vnímá sovětské dědictví spíše skrze školní výuku, památníky či rodinná vyprávění – tedy prizmatem hladomoru, deportací a marginalizace kazaštiny. Objevuje se u nich fenomén „negativní nostalgie": ne touha po návratu, ale bolestné připomínání minulosti, které posiluje snahu o distanci. Tento jev je v postsovětském prostoru výjimečný – zatímco v Rusku, Bělorusku či Arménii dominuje pozitivní nostalgie, v Kazachstánu sílí její opačná forma.

> Každé přejmenování či odstranění pomníku je nejen symbolickým gestem, ale i politickým signálem – doma i směrem k Moskvě.

Generační rozdíly mají i politické důsledky. Mladší a vzdělanější obyvatelé velkých měst posilují svou identitu odlišnou od ruské, a to skrze podporu kazaštiny či přechod na latinku. Ruská invaze na Ukrajinu tento trend urychlila – starším připomněla geopolitické riziko, mladším imperiální logiku kolonizace, hladomorů a deportací. Právě tato ambivalence činí z paměti klíčový faktor kazašské politiky, která balancuje mezi pragmatickými vztahy s Moskvou a posilováním vlastní suverenity. ●

→ Antonín Nenutil je studentem magisterského programu na Katedře politologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci se zaměřením na bezpečnostní studia a geopolitiku, zejména v kontextu postsovětského prostoru.

→ Jan Brzobohatý je doktorandem na Katedře asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, zabývá se studiem etnik ve Střední Asii a Číně a vztahy středoasijských států.

Analýza

Politika paměti jako zrcadlo režimních hodnot: Ruský vliv v Srbsku a bosenské Republice srbské

Barbora Chrzová

Politika paměti představuje významný nástroj domácí i zahraniční politiky a ruský prezident Vladimír Putin si její potenciál k mobilizaci občanů i šíření vlivu v zahraničí uvědomuje. Snaží se exportovat režimní historické narativy do zahraničí a skrze sdílený výklad dějin upevňovat spojenectví, která slouží jeho geopolitickým zájmům. Klíčovou roli v ruské politice paměti tradičně hraje připomínání druhé světové války. Od ruské invaze na Ukrajinu je narativ ruského vítězství nad fašismem zneužíván pro legitimizaci této války a Ruskem akcentované poselství míru tak de facto slouží k obhajobě útočné války a válečných zločinů. V Srbsku i dominantně srbské entitě Bosny a Hercegoviny – Republice srbské ruský vliv nachází živnou půdu.

Paměť jako nástroj zahraniční politiky

Povědomí o vlastní minulosti a původu je klíčovou součástí naší identity. Pomáhá nám odpovědět na otázku, kým jsme i kam směřujeme – a to na úrovni osobní i kolektivní. Paměť vymezuje naše místo ve světě, určuje naše hodnoty i povědomí o tom, odkud plyne nebezpečí a kdo jsou nepřátelé. Budování kolektivní paměti skrze selektivní připomínání historie je proto ze své podstaty politickou záležitostí a prosazování určitého výkladu minulosti předmětem mocenských bojů. Kdo má moc nad interpretací minulosti, ovládá i rámce, ve kterých chápeme přítomnost a budoucnost.

Proruskou orientaci v srbské politice paměti je třeba chápat jako projev dnešního vymezování vůči Západu.

Paměť je utvářena shora i zespoda, na mnoha úrovních, skrze mnoho různých praktik. Klíčovými hráči v jejím formováním jsou nicméně národní státy disponující bohatými nástroji k prosazování určitého historického narativu. Národní paměť ospravedlňuje ideologii, zájmy a politickou agendu vládnoucího režimu, vyvolává emoce a pocit sounáležitosti, dává smysl minulým i současným bojům a zahraničněpolitickému směřování.

Politika paměti bývá často vnímána jako vnitropolitické téma, její význam pro mezinárodní vztahy a geopolitiku by však neměl být přehlížen. Připomínání sdílených dějin a historických narativů je významným nástrojem zahraniční politiky, pomáhá utužovat spojenectví a posiluje pocit sounáležitosti s širšími společenstvími – v kontextu Balkánu většinou na jedné straně s Evropskou unií a západními hodnotami a na straně druhé s tzv. ruským světem. Volba jedné či druhé cesty přitom není přirozeným pokračováním tradičních aliancí, např. představ o srbsko-ruském přátelství, ale spíše odrazem současných zájmů a ideologických priorit. Proruskou orientaci v srbské politice paměti je proto třeba chápat především jako projev dnešního hodnotového a politického vymezování vůči Západu.

Den vítězství nad fašismem – od oslav partyzánů po pochod Nesmrtelného pluku

Den vítězství nad fašismem, jak je výročí konce druhé světové války 9. května nazýváno v zemích bývalé Jugoslávie, představoval v socialistické Jugoslávii základní kámen budování společné identity založené na narativu bratrství a jednoty jugoslávských národů. Průběh druhé světové války na území bývalé Jugoslávie byl velmi složitý, nepřehledný a rozsahem utrpení i počtem obětí hluboce tragický. Kromě okupačních německých a italských vojsk v ní bojovalo také několik ideologicky nesmiřitelných domácích ozbrojených skupin. V éře socialistické Jugoslávie však byla bolestivá minulost druhé světové války redukována do hegemonického narativu o slavném vítězství komunistických partyzánů, kteří pod vedením Josipa Broze Tita porazili fašismus a osvobodili Jugoslávii od okupantů.

Války provázející rozpad Jugoslávie a budování nových národních států v devadesátých letech však s komunistickým narativem bratrství a jednoty i odkazem partyzánského vítězství za druhé světové války hluboce otřásly. Zatímco v Chorvatsku se objevilo volání po rehabilitaci ultranacionalistických a fašistických ustašovců, v Srbsku se rehabilitace částečně dočkali četnici, jejichž odkaz je kontroverzní kvůli etnickému násilí páchanému během druhé světové války i kolaboraci s okupačními silami.

Srbská populace byla za druhé světové války rozdělena mezi podporovatele partyzánů a četniků a toto štěpení v devadesátých letech ve vztahu k paměti druhé světové války znovu ožilo. Kvůli absenci širšího společenského konsenzu byl vztah srbské politiky k odkazu partyzánů v post-jugoslávské éře váhavý, často rozporuplný a lokálně odlišný. Oslavy Dne vítězství nad fašismem se ocitly na okraji společenského i politického zájmu. Pokládání věnců na partyzánské památníky se zpravidla účastnily jen malé skupiny lidí spjaté s veteránskými organizacemi někdejších partyzánů nebo s bývalým komunistickým režimem.

Postupem času se však srbský přístup k partyzánské minulosti proměnil. Počáteční odmítnutí partyzánského odkazu a ničení památníků, které se objevovalo zejména během bosenské války v Republice srbské, nahradilo jejich obnovování a symbolické nacionalistické přivlastnění. V posledních letech bývají partyzáni v srbském kontextu oslavováni, často bok po boku se svými ideologickými protivníky četniky, jako jedni ze srbských bojovníků za svobodu. Stali se tak součástí historického narativu vykreslujícího Srby jako národ hrdinských obránců svobody a věčných obětí, vztahujíce se zejména k masovým zločinům a systematické perzekuci páchané na

Srbech chorvatským ustašovským státem. Společně s tímto nacionalistickým přivlastněním partyzánského odkazu v posledních letech postupně znovu získávají na významu i oslavy Dne vítězství nad fašismem.

Do připomínání konce druhé světové války byl před necelými deseti lety v několika městech Srbska i bosenské Republiky srbské začleněn zcela nový formát vzpomínání v podobě tzv. pochodů „Nesmrtelného pluku", jež se na Balkán i do dalších regionů rozšířily z Ruska. Myšlenka Nesmrtelného pluku se v Rusku zrodila okolo roku 2012 s cílem uchovat památku účastníků druhé světové války. Jejich potomci a příbuzní na Den vítězství 9. května uctívají jejich vzpomínku pochodem ulicemi s portréty svých předků, a tím symbolicky vyjadřují, že jejich předci „žijí" prostřednictvím paměti. Iniciativa se stala populární a rozšířila se do dalších ruských měst i zahraničí. Ruský vládnoucí režim vycítil její potenciál k posilování státní ideologie a vlastenecké mobilizace a převzal nad ní od roku 2015 politickou kontrolu. Pochodu se toho roku zúčastnil dokonce i ruský prezident Vladimír Putin, který nesl fotku vlastního otce.

Do Srbska a bosenské Republiky srbské iniciativa pronikla v roce 2016, a to pod přímým ruským vlivem – skrze ruské velvyslanectví a kulturní centra, a v součinnosti s místními úřady i politickými stranami. Pochody Nesmrtelného pluku probíhají v obou zemích pod oficiální záštitou státních institucí, účastní se jich lokální političtí představitelé, členové veteránské organizace partyzánů i té sdružující bojovníky z válek v devadesátých letech, a také ruští diplomaté, představitelé proruských nevládních organizací a místy i srbská odnož proruského motorkářského klubu Nočních vlků.

Důvod široké politické podpory a rychlého přijetí nové tradice Nesmrtelného pluku spočívá v posilování srbsko-ruského bratrství, které v podstatné části srbské společnosti silně rezonuje, v myšlenkovém souladu iniciativy s prosazovaným historickým narativem a obrazem Srbů jako bojovníků za svobodu a v jeho mobilizačním potenciálu. Představa armády padlých předků žijící skrze naše vzpomínky je silně emotivní. Pochody ulicemi s fotkami a svícemi, jichž se účastní široké spektrum obyvatel od žáků středních škol po seniory, činí tyto oběti hmatatelné, jsou jim dávána jména a tváře, a umožňují tak kolektivní prožitek identity vystavěné na představě, že Srbové jsou věčná oběť fašismu a nespravedlivých válek.

Přestože původní iniciativa je vázána na připomínání padlých v druhé světové válce, v srbském kontextu slouží k jejímu propojení s dalšími (nejen) srbskými válkami za „svobodu", včetně těch v devadesátých letech. V Republice srbské a Srbsku proto průvod Nesmrtelného pluku 9. května obchází památníky padlých v různých válkách a nepochoduje se pouze s portréty bojovníků z druhé světové války. Mezi nesenými fotografiemi se běžně objevují fotografie padlých vojáků z války 1992–1995, portréty srbských vůdců odsouzených za válečné zločiny, a dokonce i portréty ruských vojáků, kteří padli na Ukrajině. V roce 2022 se objevovalo i písmeno Z označující ruskou invazi na Ukrajinu. Připomínáním těchto nesourodých obětí, jež padly za srbský národ či jeho spojence, se Nesmrtelný pluk stává mostem mezi různými válkami, vytváří pocit kontinuity a podtrhuje vnímání srbské minulosti jako série heroických vojenských vítězství a utrpení. Funguje tak jako platforma pro národní homogenizaci a zároveň implicitně podporuje současné ideologické postoje vládnoucích režimů – loajalitu vůči Rusku a identitní distancování od zbytku Bosny a Hercegoviny a prozápadních států regionu.

> Proruské směřování v politice paměti je dalším důvodem ptát se, nakolik lze deklarované úsilí o členství v EU brát vážně.

Symbolem této silně rezonující geopolitické i hodnotové vazby na Rusko se stala i letošní účast čelných představitelů Srbska a Republiky srbské na velkolepé vojenské přehlídce při příležitosti konce druhé světové války konané každoročně v Moskvě. V průběhu let se přehlídka proměnila z pietní vzpomínkové akce v rozsáhlou vojenskou demonstraci síly a významnou diplomatickou podívanou. V dřívějších letech se přehlídky v hojném počtu účastnili zahraniční státníci ze západních i nezápadních zemí. Od zahájení ruské plnohodnotné invaze na Ukrajinu v únoru 2022 se jich však představitelé členských zemí EU i NATO demonstrativně neúčastní (s výjimkou letošní přítomnosti slovenského premiéra Roberta Fica). Stejný přístup je očekáván i od kandidátských zemí, jež jsou součástí přístupového procesu EU. Letos se

však evropskému nátlaku otevřeně vzepřel prezident Srbska, Aleksandar Vučić, a do Moskvy se vypravili také dnes již odvolaný prezident bosenské entity Republiky srbské, Milorad Dodik, a srbská členka předsednictva Bosny a Herzegoviny, Željka Cvijanović. Evropská komise prezidenta Vučiće od návštěvy přehlídky v Moskvě odrazovala, účast srbských představitelů tak byla jasným politickým gestem odmítnutí podřízenosti vůči hodnotám EU.

Další posílení srbských vazeb na Rusko se odehrálo v druhé polovině letošního roku, kdy byla v Srbsku otevřena pobočka Ruské historické společnosti – formálně nezávislé vědecké organizace zřízené v Rusku v roce 2012 se zaměřením na popularizaci dějin. Organizace má téměř 80 regionálních poboček zřizovaných i na Ruskem okupovaných územích Ukrajiny. Úzké sepětí se státními strukturami i vysoce politický charakter agendy organizace demonstruje skutečnost, že jejím dlouholetým předsedou je Sergej Naryškin, ředitel ruské zahraniční rozvědky.

Zakládající shromáždění srbské pobočky Ruské historické společnosti se konalo 26. 10. 2025 a bylo velkolepě pojaté – účastnili se jej srbští vládní představitelé, srbský patriarcha i zástupci bosenské Republiky srbské a celkem více než tisíc hostů. Předsedou srbské kanceláře byl jmenován Aleksandar Vulin, srbský politik, který od roku 2013 střídal nejvyšší státní funkce (mj. byl ministrem vnitra, ředitelem bezpečnostní služby či vicepremiérem) a má blízké vazby na Moskvu. Ten ve svém proslovu hovořil o tom, že Srbové a Rusové vždy stáli na správné straně historie a nemají se za co stydět a vyzval k mírovému vytváření ruského a srbského světa. Účastníky pozdravil také ruský velvyslanec v Srbsku a skrze videohovor i Sergej Naryškin.

Exportování pochodů Nesmrtelného pluku, zakládání zahraničních poboček Ruské historické společnosti i důraz kladený na účast na oslavách v Moskvě ukazují, jak Rusko využívá politiku paměti – skrze emotivní jazyk sdílené minulosti a hodnot posiluje pouto se spojenci na Balkáně a upevňuje jejich geopolitickou loajalitu. Ochota mnoha vrcholných srbských politiků přijímat ruská pozvání a šířit na domácí půdě ruské iniciativy je vedena jejich vlastními politickými zájmy a odráží jejich ideologické i geopolitické priority. Srbsko i Bosna a Hercegovina jsou přitom součástí přístupového procesu do EU, jehož podmínkou je mj. harmonizace zahraniční politiky. Proruské směřování v politice paměti je dalším důvodem ptát se, nakolik lze jejich deklarované úsilí o členství v EU brát vážně a zda je v zájmu samotné EU země za vedení současných politických představitelů do svých řad přijímat. Studium politik paměti a historických narativů nám poskytuje cenné informace o povaze režimů, proto bychom rusko-srbské spolupráci v této oblasti měli věnovat větší pozornost. ●

→ Barbora Chrzová vystudovala politologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a ruská a východoevropská studia na Fakultě sociálních věd tamtéž, kde v současnosti dokončuje doktorské studium; v regionu západního Balkánu realizovala několik projektů pro české think tanky.

Analýza

Od triumfu k národnímu ponížení a zpět: Čína a politika paměti druhé světové války

Markéta Bajgerová Verly

Ačkoli je historie považována za objektivní popis sledu uplynulých událostí, způsob, jakým historii rekonstruujeme, je vždy selektivní. I když toto tvrzení platí plošně, ve státech, kde se politická moc soustřeďuje do centrálního jádra, je rozsah, v němž se historie proměňuje, mimořádně elastický. Takový je i případ kontextu této analýzy – Čínské lidové republiky a její neustále se měnící verze historie druhé světové války reflektující aktuální politické směřování Číny.

———— Od svého založení v roce 1949 využívá Čínská lidová republika historickou paměť druhé světové války jako jeden z hlavních nástrojů legitimizace moci Komunistické strany Číny (dále KS Číny). To, jak byl tento historický konflikt napříč minulostí rámován, které jeho části byly zdůrazněny a které naopak opomenuty, však od počátku podléhalo dramatickým proměnám (podobně jako Čína samotná) podle toho, jak jednotlivá vedení strany přizpůsobovala své agendy, domácí a zahraniční politiku a vlastní představu o tom, co má přesně tato *xin zhongguo* „nová Čína" zosobňovat.

Opomínaná historie Číny během druhé světové války

V prvé řadě je třeba připomenout základní historický kontext druhé světové války, který v evropských diskusích často chybí. Na přelomu 19. a 20. století byla Čína oslabena sérií vojenských porážek, ztrátami území a nuceným otevřením se obchodu s koloniálními mocnostmi. Císařský systém se zhroutil v roce 1911 a republika, jež následovala, byla zmítána bojem o vybudování moderního státu. V chaotickém prostředí vykrystalizovaly dvě hlavní rivalské politické síly: Čínská národní strana (známá také jako Kuomintang /KMT/ nebo nacionalistická strana) a komunistická strana. Jejich rozdílné náhledy na politickou organizaci Číny vyústily roku 1927 v občanskou válku.

Současně rostla hrozba japonské expanze. Po anexi Koreje v roce 1910 a obsazení Mandžuska roku 1931 se Japonsko zaměřilo na ovládnutí celé Číny. V roce 1936 obě strany občanského konfliktu vytvořily „Druhou sjednocenou frontu" a následujícího roku čelily japonské invazi. Čína však byla vyčerpána léty nestability a vnitřních střetů a nedokázala postup Japonců efektivně zastavit. Brutální okupace byla navíc doprovázená systematickým násilím na civilním obyvatelstvu, které trpělo i důsledkem zničující taktiky „spálené země" obranných sil.

Přestože byla Čína oficiálně jednou ze spojeneckých sil, její snahy získat výraznější podporu od západních mocností většinou selhávaly. Válečné boje na čínském území skončily teprve po svržení atomových bomb na Japonsko a po vstupu Sovětského svazu do války v roce 1945. Konec mezinárodního konfliktu však neznamenal konec organizovaného násilí. Občanská válka okamžitě vzplála znovu a roku 1949 vyústila v komunistické vítězství, vyhlášení Čínské lidové republiky a ústup nacionalistů na Tchaj-wan.

Tento stručný historický přehled nejvýznamnějších faktorů charakterizujících turbulentní a násilné období čínských dějin od počátku 20. století představuje nezbytný úvod k přehledu hlavních paměťových trendů, jež si tuto minulost postup-

ně přivlastňovaly v Čínské lidové republice tak, aby odpovídala aktuálním politickým potřebám komunistického vedení a jejich domácí i zahraniční politiky.

Od Maa přes Tenga po Si Ťin-pchinga: Historie druhé světové války jako politický nástroj moci

Tuto politizaci historie můžeme obecně rozdělit do tří hlavních trendů – paměťovou politiku éry Mao Ce-tunga, tzv. období reforem pod vedením Teng Siao-pchinga a nakonec období od roku 2012 do současnosti, tedy éru Si Ťin-pchinga. Přestože téma paměti těchto rozdílných časových úseků se vždy týkalo historie druhé světové války, interpretace událostí se v každém z nich dramaticky lišila.

V Maově éře byla válka proti Japonsku zobrazována jako komunistický hrdinský epos, soustředěný na úspěšné partyzánské aktivity vedené Mao Ce-tungem. Ty na jedné straně měly ukazovat, že to byla právě komunistická vojenská síla, která „zachránila" Čínu před zánikem, a na straně druhé demonstrovaly nezlomného budovatelského ducha, jenž obstál i proti vojensky mocnějšímu imperialistickému protivníkovi. V Maově verzi historie nebyl prostor pro uznání nacionalistických snah, přestože to byla právě armáda Kuomintangu, která vedla hlavní frontové operace – např. téměř tři měsíce trvající obranu Šanghaje v roce 1937. Přiznání aktivní role KMT by totiž mohlo zpochybnit komunistický nárok na vládnutí v Číně.

Stejně tak nebylo místo pro připomínku civilních obětí, což by narušilo tvrzení, že komunistické síly čínský lid ochránily, a rozbilo by triumfální tón narativu. Přiznání utrpení civilistů by mohlo navíc otevřít prostor k nepříjemným paralelám mezi terorem během tzv. Velkého skoku vpřed (1958–1962) či kulturní revoluce (1966–1976). Tento obraz byl posílen i čínskou zahraničněpolitickou pozicí. KS Číny nehledala legitimitu pouze u domácí veřejnosti: aby si zajistila diplomatické partnerství a podporu Japonska, byly válečné zločiny v oficiálním vyprávění zcela opomíjeny.

V osmdesátých letech se situace změnila. Po Maově smrti, která znamenala konec celé epochy a brutální kulturní revoluce, se KS Číny ocitla v ideologické krizi legitimity a musela provést reformy k udržení svého vedení země. Nejznámější změny tohoto období asociované s nástupem Teng Siao-pchinga jako nejvyššího vůdce souvisejí s otevřením čínských trhů a s ekonomickými reformami, které daly vzniknout „socialismu s čínskými rysy". Součástí této širší revize stranických praktik však bylo i zmírnění restrikcí akademického výzkumu, rehabilitace skupin perzekvovaných během kulturní revoluce a zhoršení vztahů s Japonskem po tzv. učebnicové krizi v roce 1982. To vše vedlo i k zásadním změnám v oficiální paměťové politice. Od osmdesátých let se do státem podporovaného diskurzu začaly dostávat dříve umlčované příběhy o násilí páchaném na civilistech, čímž se otevřela cesta k rámování druhé světové války prizmatem „oběti". Neméně významná byla i ideologická proměna – KS Číny po letech chaosu a násilí ustupovala od důrazu na revoluční komunismus a stále více stavěla na nacionalismu. To se projevilo i v postupném začlenění nacionalistického válečného úsilí do oficiálního narativu války proti Japonsku, kdy byla nadřazována „čínská" identita nad stranickou příslušnost.

Rámování Číny během druhé světové války coby oběti se začalo prosazovat již v osmdesátých letech. Největšího významu však nabylo po brutálním potlačení studentských protestů v Pekingu v roce 1989. Tehdejší vedení strany dospělo k závěru, že mládež je třeba znovu poučit o čínském historickém utrpení, a rozhodlo se sjednotit rozdělenou společnost prostřednictvím rozsáhlé tzv. Vlastenecké výchovné kampaně.

Právě tehdy získal příběh druhé světové války nejsilnější viktimizační kontury – vyprávěl o Číně, která stála na pokraji zániku rukou cizího agresora, a o sjednocení národa pod praporem utrpení. Heslo „Nikdy nezapomenout na národní ponížení" se stalo historickým master narativem moderní Číny, do něhož byla druhá světová válka zasazena jako grand finále „století ponížení". Posílení tohoto rámce „oběti", jež postupně převážilo nad triumfálním pojetím, se projevilo v politické rétorice, populární kultuře, školství i muzeích.

Když se v roce 2012 dostal k moci Si Ťin-pching a Čína se domácím i mezinárodním vývojem vydala jiným směrem, proměnila se opět i interpretace druhé světové války. Rámec „oběti" ztrácel politickou přitažlivost, neboť již nekorespondoval s rostoucím mezinárodním postavením Číny a zejména s představou Si Ťin-pchinga o konsolidaci Číny jako globální velmoci. Namísto pasivního narativu viktimizace se v éře Si Ťin-pchinga znovu zdůrazňovalo čínské vítězství. A to nejen nad Japonskem, ale jako vítězství v celosvětovém konfliktu.

Nový narativ „velkolepé obrody čínského národa", který nahradil diskurz o „národním ponížení", staví Čínu do role klíčového člena spojeneckého tábora a zdůrazňuje mezinárodní rozměr války namísto výhradního zaměření na domácí zkušenost. I zde se historie ohýbá a přizpůsobuje – současná verze oficiálně posouvá začátek války z roku 1937 do

roku 1931 (japonská kolonizace Mandžuska). Tento krok, jakkoli historicky sporný, má značnou politickou sílu: posunutím začátku do roku 1931 může Čína argumentovat, že bojovala proti „světovému fašismu“ nejdéle, nejtvrději – a o deset let déle než její dnešní hlavní rival, Spojené státy.

Oslavy 80. výročí: Čínská paměť druhé světové války v roce 2025

Jak ukazuje přehled hlavních čínských mnemonických trendů od roku 1949, paměťová politika KS Číny ohledně druhé světové války je všechno jen ne statická. Stejně jako se proměňují agendy strany a globální vývoj, mění se i dominantní narativ o čínské zkušenosti s druhou světovou válkou. Rok 2025, který připomíná 80. výročí konce války, opět naznačil transformaci v souladu s aktuálními ambicemi a zájmy Si Ťin-pchinga.

Vztahy mezi Čínou a Ruskem v posledních letech dále zesílily. Oficiální narativ o druhé světové válce nyní výrazně posílil důraz na válečnou spolupráci mezi Čínou a Sovětským svazem, která byla dříve zmiňována spíše okrajově. Již začátkem roku, před svou návštěvou Ruska, publikoval Si Ťin-pching příspěvek do ruského média *Gazeta*, v němž uvedl: „Musíme hájit správný historický pohled na druhou světovou válku.“ Si totiž chápe Čínu a Rusko jako hlavní válečná bojiště, jež rozhodla o vítězném výsledku světového konfliktu. Si dále zdůraznil, že „jakékoli pokusy o očerňování“ neuspějí, protože „ani jeden z našich dvou národů nebude tolerovat snahy o přepisování historie“. Jakkoli ironicky se tato prohlášení mohou jevit, bereme-li v potaz systematické ohýbání historie oběma těmito státy, posunutí významu „sovětsko-čínské“ spolupráce do popředí a tvrzení, že právě díky těmto dvěma národům došlo k porážce Osy, slouží jako ospravedlnění současných ambic Číny a Ruska podílet se na určování globálního vývoje.

Zajímavé je, že válečné zločiny páchané na čínském obyvatelstvu opět začínají být tématem, a to i ve společnosti. Již na začátku roku vstoupil do čínských kin vysokorozpočtový film *Dead to Rights*. Snímek se věnuje nankingskému masakru a jeho zpracování je syrové a brutálně explicitní. Skutečnost, že takto oficiálně schválený blockbuster byl uveden právě při příležitosti 80. výročí konce války (spíše než při příležitosti připomenutí 90. výročí nankingského masakru v roce 2027), naznačuje, že dříve potlačovaný rámec oběti se znovu dostává do popředí – tentokrát v rovnováze s narativem světového vítězství.

Jedním z možných vysvětlení tohoto posunu může být opět snaha o sjednocení společnosti. V roce 2025 Čína stále zpracovává kolektivní trauma „nulové covidové politiky“, které se pojí s rostoucí nezaměstnaností mladých a ekonomickým útlumem. Tentokrát se však oproti dřívějšímu diskurzu o „národním ponížení“ nejedná jen o komunikaci směrem dovnitř, ale i směrem ven. Snímek *Dead to Rights* měl premiéru nejen v Číně, ale postupně se promítá i v řadě zemí po celém světě. Jednou z možných interpretací je nazírat na tuto strategii v souvislosti s momentálním zájmem Číny oslovit státy tzv. globálního Jihu a budovat vztahy na základě sdílené minulosti, přičemž zdůrazňuje své vlastní zkušenosti s koloniálním násilím. Čínská komunikační strategie zde kombinuje na první pohled protikladné prvky velmocenské politiky a postkoloniálních diskurzů, čímž otevírá cestu k sebeprezentaci Číny jako „morální velmoci“.

> Od osmdesátých let se do státem podporovaného diskurzu začaly dostávat dříve umlčované příběhy o násilí páchaném na civilistech.

Stejně jako v jiných etapách historie ČLR, i 80. výročí druhé světové války bylo využito k prosazení aktuální verze politiky vedení KS Číny momentálně úzce navázané na principy Si Ťin-pchingova myšlení. Jedním ze 14 „závazků“ tohoto ideologického dogmatu je snaha „vybudovat společný osud mezi čínským lidem a dalšími národy světa v mírovém mezinárodním prostředí“. Jak tato analýza nastínila, budování „společného osudu“ se v kontextu Číny často odehrává skrze budování „společné minulosti“. Jakou však podobu společná budoucnost a minulost má, je vždy produktem aktuální politické přítomnosti. ●

→ Markéta Bajgerová Verly je politoložka specializující se na politiku paměti druhé světové války ve východní Asii, přednáší na Vídeňské univerzitě a na Webster Vienna Private University. Dříve pracovala jako výzkumnice v Rakouské akademii věd.

Analýza

Hvězdy, pruhy a importní clo: Historická podmíněnost amerického protekcionismu v éře Donalda Trumpa

Petr Svatoň

Americké uvalování drakonických cel na importované zboží a tím vyjádřený radikální odklon Spojených států amerických od volného mezinárodního obchodu se může na první pohled jevit čistě jako produkt excentrického politického hnutí Donalda Trumpa. Ve skutečnosti však Trump navazuje na dlouhou tradici hospodářského protekcionismu, která jako červená linie prostupuje celými dějinami USA.

Konec liberální hegemonie

Odchod Spojený států od principů volného obchodu v posledních letech je nejsilnějším ekonomickým vyjádřením konce éry americké unipolarity a pro zbytek světa značně šokujícím a destabilizujícím rozchodem s dlouhým obdobím liberalismu v americké zahraniční ekonomické politice.

Spojené státy se od konce druhé světové války až do nástupu Donalda Trumpa prezentovaly jako hlavní světový propagátor a garant volného mezinárodního obchodu, což bylo součástí jejich pozice faktického vůdce vyspělého světa a po roce 1990 i světového hegemona. Na globální úrovni tuto roli USA přijaly v roce 1947 vytvořením Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT), která je dodnes základním kamenem mezinárodního obchodního režimu, jehož hlavním propagátorem a strážcem USA do nedávné doby byly. V následujících desetiletích poté USA sehrály klíčovou roli v jednáních GATT, během nichž vyspělé státy natolik snížily svá cla, že přinejmenším v rámci globálního Severu ztratila roli významné překážky mezinárodního obchodu. Po konci studené války byly Spojené státy nejvýznamnějším hráčem při založení Světové obchodní organizace (WTO) v roce 1995, která institucionálně zaštítila předchozí dohody o volném obchodu a stala se symbolem začínající epochy neoliberálního kapitalismu, globalizace a americké dominance ve světě.

Z pohledu fukuyamovské éry přelomu tisíciletí, kdy Západ postrádal významnějšího geopolitického nebo ideového vyzyvatele, se volný mezinárodní obchod nutně jevil jako logická součást amerického étosu osobní svobody a volného trhu. Tvrdé odmítnutí volného obchodu, ke kterému došlo již za první Trumpovy administrativy vůči Číně a které druhá Trumpova administrativa rozšířila na celý svět ještě dramatičtějším (a chaotičtějším) zaváděním cel, proto nutně působí jako šokující náhlý rozchod s hluboce zakořeněnou americkou hodnotou a principem zahraniční politiky.

Ve skutečnosti se jedná daleko spíše o oživení historicky vžitého amerického hospodářského izolacionismu. Ten v USA dominoval v době před rokem 1945, kdy země po generace kontinuálně uplatňovala velmi vysoká importní cla a svým nekompromisním praktikováním protekcionismu vynikala i mezi ostatními industrializovanými státy té doby.

Protekcionistické kořeny USA

Protekcionismus byl součástí budování amerického státu a společnosti od prvopočátku Spojených států. Už mytizované Bostonské pití čaje v roce 1773, které bylo předzvěstí nadcházející války za nezávislost, mělo silný protekcionistický podtext – američtí patrioti útočili na zásilky čaje, jež do USA začala přímo z asijských kolonií dovážet britská Východoindická společnost. Tím Britové chtěli obejít americké obchodníky, kteří předtím měli zisky z importu čaje z Londýna a jeho distribuce v rámci země, což vyvolalo vlnu americké nevole.

Samotnou válku za nezávislost je z pohledu debaty volný obchod vs. protekcionismus těžší interpretovat. Američané se bouřili mj. proti britským merkantilistickým zákonům, které koloniím znemožňovaly rozvíjet raný průmysl a nutily jim pozici vývozce zemědělských komodit, jehož veškerý obchod se světem zprostředkovává metropole. Proti těmto politikám Američané požadovali *freedom to trade*, tedy svobodu obchodovat se třetími zeměmi bez britského zprostředkování, což ovšem nutně neznamenalo volný obchod v dnešním smyslu bezcelního styku.

> USA 80 let v kuse nepřetržitě provozovaly radikálně ochranářskou obchodní politiku.

K hospodářské politice měl ze všech tzv. otců zakladatelů nejjasnější a nejvíce sofistikovaný a koherentní postoj první ministr financí USA Alexander Hamilton. Ten požadoval zavedení ochrany pro nově vznikající americká průmyslová odvětví, která podle něj zatím nebyla schopná čelit vyspělejší britské konkurenci. Tento tzv. *infant industry argument* měl v následujících generacích obrovský vliv na obchodní politiku USA a je dodnes uznávaný v řadě rozvojových zemí. Reálná obchodní politika nově vzniklých USA byla nicméně v prvních několika desetiletích jejich existence tvořená na ad hoc bázi a řídila se hlavně politickými vztahy s Velkou Británií a Francií.

Většinu otců zakladatelů tvořili pozemkoví vlastníci, připomínající v mnoha ohledech tehdejší britskou aristokracii, kteří logicky preferovali volný obchod s Evropou, jenž jim umožňoval exportovat bavlnu a další zemědělské produkty (často vyráběné za využití otroků) a průmyslové výrobky za vydělané peníze levně dovážet ze zámoří. Naopak protekcionismus byl podporovaný velkými americkými městy, podnikateli a střední třídou, tedy částmi populace, které si přály rozvoj průmyslu

a řemesel na úkor zemědělství. (Sám Hamilton do této části americké společnosti patřil – byl původně bankéřem z New Yorku.)

Vysoká cla ve Spojených státech 19. století proto pro Američany neznamenala zpátečnictví a stagnaci, ale naopak modernizaci, hospodářský růst a technologický pokrok. V symbolické rovině potom protekcionismus představoval budování silného nezávislého státu. Jeho zastánci, jako kongresman Henry Clay, který prosadil první protekcionistické celní sazebníky, nebo budoucí prezident Abraham Lincoln, vysoká cla konzistentně prezentovali jako patriotickou politiku zajišťující hospodářskou soběstačnost a nezávislost USA.

Po porážce exportně orientovaných otrokářských států během války Severu proti Jihu se průměrná americká cla okamžitě vyšvihla z kompromisních cca 20 procent na přibližně 50 procent a zhruba v této výši se pohybovala až do druhé světové války. Jinými slovy, USA 80 let v kuse nepřetržitě provozovaly radikálně ochranářskou obchodní politiku. A právě během tohoto období se staly s přehledem nejbohatší, nejsilnější a nejvyspělejší zemí světa.

Když USA ve třicátých a zejména čtyřicátých letech postupně obrátily svou obchodní politiku ke snižování cel, činily tak v době, kdy jejich ohromná vyspělost a kapitálová a technologická převaha nad prakticky všemi obchodními partnery byla již zcela očividná a reciproční uvolňování obchodu zjevně otevíralo americkému průmyslu možnost exportovat. Otevření se volnému obchodu tak lze interpretovat jako krok motivovaný stejným ekonomickým nacionalismem, na němž byl původně založen protekcionistický přístup – tedy jako krok, který měl posílit domácí průmysl. Zároveň existovala geopolitická motivace v podobě prohloubení hospodářských vazeb se spojenci v Evropě a posílení vnitřní soudržnosti západního bloku.

Návrat ke kořenům

Není těžké zachytit, jakým způsobem obnova amerického protekcionismu ideově sedne do světonázoru politického hnutí Donalda Trumpa, vyjádřeného jeho notoricky známým sloganem „Make America Great Again". Trump svou politiku prezentuje jako návrat do napůl mytické minulosti, kdy svět a americká společnost byly ještě v pořádku.

Podle dostupných dat v americkém průmyslu v reakci na Trumpova cla dochází k poklesu investic a počtu pracovních míst.

Americký protekcionismus byl tehdy uvnitř samotných USA i mimo ně považován za samozřejmost a za charakteristicky americkou politiku. V kolektivní paměti zůstal zachován jako součást koloritu doby, kdy USA byly dynamicky se rozvíjející mladou a dravou velmocí, která osidlovala Divoký západ, budovala železnice, Panamský průplav nebo Carnegieho ocelárny a Fordovy továrny na auta a kvantitativně i kvalitativně nahradila Velkou Británii v pozici vedoucího průmyslového státu světa.

Jestli a do jaké míry protekcionismus přispěl k hospodářskému rozvoji USA, je diskutabilní – korelace neznamená kauzalitu, a je pravda, že nejpozději okolo roku 1890 původní Hamiltonův argument o podpoře nedospělých odvětví přestal platit, jelikož vysoká cla tehdy chránila už ne začínající firmy, ale ohromné monopolistické korporace. Argumentace na podporu cel začala postupně zdůrazňovat ochranu pracovníků před nekalou zahraniční konkurencí využívající levnou pracovní sílu, což se velice blíží dnešní rétorice Trumpovy administrativy.

Realita této éry, zejména délka pracovní doby nebo úroveň pracovních podmínek, nebyla samozřejmě ani pro tehdejší bílé americké muže zdaleka tak idylická, ale to na politické imaginaci nic nemění. Kolektivní historická paměť je vždy selektivní a přizpůsobená současným problémům. Tím spíše, když se s pamětí rétoricky pracuje v politice, čímž je společná minulost sociálně konstruována.

Ochota amerických voličů akceptovat experiment s návratem k vysokým clům má kromě toho i velmi hmatatelné materiální kořeny v podobě hlubokých sociálních problémů a zvýšené nerovnosti, které v americké společnosti vyvolala de-industrializace země po roce 1980, spojená právě s globalizací, volným obchodem, a zejména s hospodářským vzestupem Číny.

Na potřebě obnovit s pomocí státních zásahů do ekonomiky průmyslovou základnu USA a snížit v této oblasti závislost na Číně se v USA ostatně shodnou obě velké politické strany, což je v dnešní době čím dál více výjimečný jev. Ovšem už se neshodnou na tom, jakým způsobem by o to vláda

měla usilovat. Minulá administrativa Joea Bidena to činila formou daňových úlev, grantů a jiných subvencí udělovaných firmám ve strategických odvětvích, zejména ve výrobě polovodičových čipů, baterií nebo vybavení pro produkci energie z obnovitelných zdrojů. Tento přístup se de facto inspiroval průmyslovou politikou jiných hospodářských mocností, zejména Číny, ale i např. Jižní Koreje nebo Japonska; k podobným krokům přistupuje v posledních letech stále více i Evropská unie a její členské státy.

Donald Trump tento přístup odmítá a místo něj volí zavedenou americkou cestu importních cel, které stejně jako američtí politici v 19. století spojuje s nacionalistickou rétorikou o silných USA, jež budou opět vyrábět ocel a jejichž pracující lid již nebude obětováván na oltáři volného obchodu. Trumpova administrativa zde vědomě, a svým způsobem i překvapivě sofistikovaně a konzistentně, navazuje na americkou tradici. Trump ve svých projevech opakovaně zmiňuje, že USA cla vždy měly a že na nich (podle jeho interpretace) historicky zbohatly, zatímco dnes jsou okrádány svými obchodními partnery. Jako symbol a zdroj inspirace přitom ve svých projevech několikrát explicitně zmínil prezidenta Williama McKinleyho, jenž byl na přelomu 19. a 20. století zosobněním silně protekcionistické politiky.

Clo tak má dnes díky svému ukotvení v amerických dějinách a symbolickému propojení s národní hrdostí unikátní postavení v ekonomickém uvažování americké politické pravice. Ta zavádění cel většinově akceptuje a podporuje navzdory očividné skutečnosti, že cla jdou proti jejím běžně zastávaným hodnotám. Importní clo je federální daň, která dopadá na spotřebitele, a zároveň vládní regulace trhu, a jako takové je zjevně v rozporu s principy, na nichž američtí konzervativci jindy trvají. Oproti tomu jiné formy podobně motivovaných státních zásahů do ekonomiky, typicky zmíněné průmyslové subvence, postrádají historickou a symbolickou podporu, a jsou i proto Republikánskou stranou očekávatelně odmítány jako ne-americký socialismus.

Past historie

V současnosti existuje mnoho důvodů se domnívat, že cla nejsou vhodným nástrojem pro re-industrializaci. Oproti 19. století, kdy se průmyslový produkt typicky vyrobil z domácích surovin a meziproduktů, dnes průmysl funguje v rámci komplexně propojených globálních nabídkových řetězců, které se rozvinuly během neoliberální éry. Například jeden mikročip během své výroby překročí státní hranice v průměru cca 70krát a při jeho výrobě je využito strojní vybavení, technologie a software z několika různých zemí.

V tomto prostředí importní cla rozbíjejí efektivní výrobní řetězce a konkurenceschopnost země snižují. Není proto překvapivé, že v současnosti podle dostupných dat v americkém průmyslu v reakci na Trumpova cla dochází k poklesu investic a počtu pracovních míst. Jiné státy včetně Číny ostatně mj. přesně z tohoto důvodu nevolí k podpoře průmyslu cla, ale typicky právě subvence výroby nebo pobídky pro zahraniční investory, s cílem posílit postavení státu v rámci globálních nabídkových řetězců, nikoliv je zpřetrhat.

Clo je ovšem přes všechny tyto argumenty v USA z historických a symbolických důvodů politicky přijatelnější, a proto svět může sledovat na první pohled nepochopitelný trend, kdy se nejvyspělejší země světa vrací k hospodářské politice z předminulého století, a boří tím globální řád, který předtím pracně vybudovala.. ●

→ Petr Svatoň je doktorandem na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity, věnuje se zejména ekonomické a průmyslové politice. Působí také na Univerzitě obrany v Brně.

Komentář

O postkolonialismu a jeho proměnách v současném světě

Blanka Knotková-Čapková

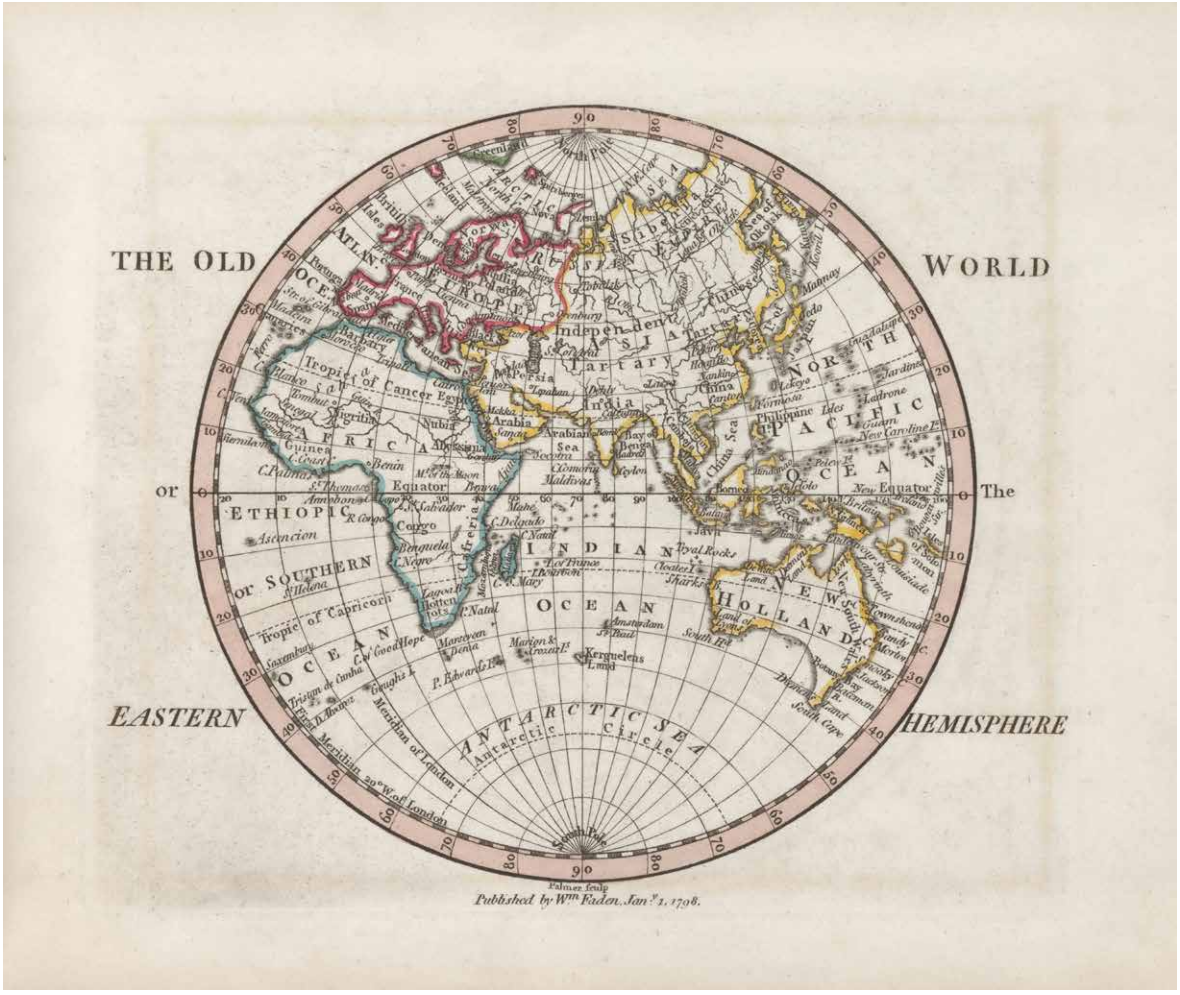

Postkolonialismus není jen historickou reflexí období koloniálních impérií, ale především kritikou mocenských nerovností, které přetrvávají v různých podobách dodnes. Od Saidovy analýzy orientalismu se postkoloniální myšlení rozvinulo k propojení s feminismem, antirasismem či intersekcionalitou a upozorňuje i na kolonialismus uvnitř společností. Současně odhaluje nové formy imperiálních ambicí, ať už v podobě globálních nerovností mezi Severem a Jihem, nebo autoritářských snah velmocí o ovládání menšin a celých území.

———— Postkolonialismus je pojem, který začal být šíře používán především v souvislosti s kritikou koloniálních hierarchií v díle Edwarda Saida *Orientalismus* z konce sedmdesátých let. Zde nešlo zdaleka jen o kolonialismus politický, ale i sociální a kulturní – Said byl literární vědec a ve svém díle analyzoval, jak byly obrazy kulturní nadřazenosti vytvářeny v koloniálních literaturách. „Orient" byl podle Saida umělý konstrukt, který měl této představě sloužit a upevňovat ji, šlo o zobrazování „těch druhých, jiných" jako barbarů a nevzdělanců neschopných si vládnout, popř. pasivních obětí – to zejména pokud šlo o „orientální ženy". Said a po něm např. G. C. Spivak a další postkoloniální teoretici a teoretičky zdůraznili, že tento „orientalistický diskurz" nevypovídá o pomyslném, nejasně vymezeném Orientu, ale o tvůrcích tohoto diskurzu. Zejména v oblasti kulturní se pak s tímto orientalistickým přístupem často spojují další jevy, jako je rasismus, etnocentrismus, xenofobie a další diskriminační způsoby vyjadřování i jednání. Důležité je ještě dodat, že pro pojem postkolonialismus tak nebylo z hlediska významu klíčové vymezení časové, tedy že je to období „po kolonialismu", což by ostatně nebylo ani přesné. Klíčové je zde hledisko vnitřního obsahu a významu, tedy mělo by jít o dekonstruování, rozrušování oněch koloniálních hierarchií, jejichž účel Said a další označili za prvořadě mocenský. Postkolonialismus by tedy měl napomáhat emancipačním snahám a odstraňování mocensky nastavených nerovností.

Hovoříme-li o emancipačním směřování, je třeba uvést, že se v tomto směru postkoloniální uvažování prolíná s dalšími, usilujícími o osvobození utlačovaných, znevýhodněných či marginalizovaných. Posun v postkoloniálních teoriích v posledních třech dekádách lze zaznamenat právě v tom, že věnují stále důslednější pozornost křížení a prolínání různých typů nerovností a apelům na solidaritu mezi utlačovanými. Tento důraz nijak neuhýbá od původního tématu kritiky kolonialismu, jen pojem kolonialismus neomezuje pouze na rovinu mezinárodní. Tematizuje i kolonialismus dovnitř společností, kdy dominantní většina kolonizuje menšiny. Pojem menšina zde navíc nemusí označovat jen demografickou slabší skupinu, ale i sociální nebo genderovou skupinu, která má omezený či znemožněný přístup k účasti na moci, politickém zastoupení a (spolu)rozhodování o budoucnosti vlastní i věcí veřejných. Může se to týkat v některých společnostech např. žen, jež početní menšinou nejsou, ale mohou mít v některých zemích ztížený přístup ke vzdělání, pracovním příležitostem, ekonomické samostatnosti, volebnímu právu apod. Může se to týkat autoritářských režimů, které upírají lidská práva uvnitř svých společností. Nebo může jít o ujařmení původního obyvatelstva v zemích, kde existoval apartheid či segregace, kde tito lidé tvořili dokonce početní většinu, ale neměli politické zastoupení (např. Jihoafrická republika nebo Rhodesie – dnešní Zimbabwe).

Výrazné průniky tedy můžeme vnímat u postkolonialismu nejen s odmítáním rasismu či etnocentrismu, ale také s feminismem. Právě postkoloniální feminismus je proud, který se zejména v zemích Asie, Afriky a Latinské Ameriky od devadesátých let velmi rozvíjí a obohacuje svými podněty i feminismy evropské a severoamerické. Kritika kolonialismu se tedy rozšířila na zohledňování dalších kategorií nerovností, jež mohou působit i uvnitř jednotlivých společností. Mohou mít napříč jimi některé společné charakteristiky, ale jak zdůrazňuje teoretička indického původu C. T. Mohanty, je třeba je vždy studovat v jejich vlastních kontextech (místa i času), a nikoliv je zjednodušeně generalizovat jen na základě některých prvoplánových podobností.

Pojem kolonialismus se již neomezuje pouze na rovinu mezinárodní. Tematizuje i kolonialismus dovnitř společností.

Ve 20. století se ještě i v postkoloniálním diskurzu používala dichotomie Západ–Východ, kterou reprodukovala i Saidova kritika orientalismu. V zásadě se obracela k období klasického kolonialismu, kdy to byly především evropské velmoci, kdo podnikal výboje na východ. Ani v této souvislosti to ovšem nebylo přesné. Na východ směřovalo dobývání asijských zemí včetně ruského pronikání na Sibiř od 16. století, chronologicky starší koloniální výboje Španělska a Portugalska ale směřovaly na americký kontinent, tedy naopak na západ; ostatně zde podnikaly své výboje i Anglie a Francie, než podstatnou část svých kolonií v Severní Americe ztratily v americké válce za nezávislost. USA, které v jejím důsledku vznikly, tak v kontextu kolonialismu představují poměrně unikátní případ – napřed s historickou zkušeností kolonie, po upevnění své státní moci i v mezinárodním rozměru pak zkuše-

ností kolonizátora (ostrovy v Karibiku a Pacifiku). Sami američtí osadníci bojující na konci 18. století proti britské koruně se ovšem podíleli na dobývání a kolonizování oblastí s původním obyvatelstvem, jehož území v držení USA zůstala dodnes, a třebaže zde dnes původní komunity mají jistou autonomii, je jejich znevýhodněné postavení stále předmětem kritických debat. Alespoň lze říci, že tyto debaty a kritické hlasy zaznívají i zevnitř USA, což o všech kolonizátorech, jimž kolonizovaná území zůstala, bohužel neplatí.

Současné podoby kolonialismu – imperiální návraty

Ale zpět k dichotomii Západ–Východ. Dnes už je jen symbolická a odkazuje k politickým konceptům a rozdílům. Tato dichotomie byla spojována i s pojmy „první, druhý a třetí svět", které jsou už dnes považovány za zcela nekorektní, poněvadž konstruují hierarchie první až třetí, a to na základě čeho? Technologické převahy a politické dominance, rozhodně ne na základě např. stáří civilizace. Navíc „druhý svět" se po rozpadu SSSR poněkud vytratil, i když se jej Rusko zjevně snaží znovu obnovit. Pokud by nás ale zajímal postkoloniální diskurz a jeho vývoj, daleko častěji a smysluplněji se v současnosti užívají pojmy Sever a Jih (k čemuž odkazuje např. i původní česká publikace *Mimo Sever a Jih. Rozumět globálním nerovnostem a rozmanitostí*). Je sice pravda, že ani tato dichotomie není geograficky přesná, má ale odkazovat k nerovné účasti na světovém bohatství, což je z postkoloniálního pohledu více než legitimní, poněvadž zde stále působí důsledky koloniální nadvlády, která některým zemím umožnila velkou akumulaci bohatství, zatímco jiné ožebračila.

Součástí úsilí o spravedlivější ekonomické i politické vztahy v mezinárodněpolitické perspektivě je právě hledání nové roviny globální spravedlnosti, v níž mnohé země tzv. třetího světa (mnohdy, ale nejen bývalé kolonie) pociťují silný deficit. Je tu nicméně jeden důležitý moment: uvědomme si, že současné koloniální hrozby jsou sice podobné těm z minulých staletí z hlediska teoretického (snaha ovládat druhé, upírat jim právo na svobodu a suverenitu, vykořisťovat jejich lidské i přírodní zdroje), ale nejsou zdaleka totožné z hlediska konkrétních případů. V tomto ohledu už se nelze omezit jen na problém orientalismu vycházejícího z období i problematiky klasického kolonialismu a vrcholného imperialismu. Koloniální evropská impéria z velké části dekolonizovala v dekádách po druhé světové válce, dnes už ovládají jen malá, a jak už bylo řečeno výše, především ostrovní území. Obyvatelstvo některých z nich si nyní ani odtržení od původní kolonizující metropole nepřeje, pokud je alternativou připojení k nejbližšímu státu, kde ale působí autoritářský režim (viz spor o Falklandy–Malvíny mezi Velkou Británií a Argentinou v roce 1982). To samozřejmě nelze generalizovat, i když Britové dosti uspěli s pragmatickou politikou vytvořením Commonwealthu, v němž velká část bývalých kolonií dodnes zůstala.

Případy, kdy byla původní kolonie přímo územně připojena, jsou právě mnohé z těch, kdy bývalé kolonie dodnes samostatnost nezískaly. Zde bychom ale měli rozlišit případy, kdy je umožněno referendum a obyvatelstvo může svobodně rozhodnout, a kdy je naopak každá snaha tohoto typu potlačována prostřednictvím politického tlaku nebo přímo vojensky, jak se to stalo např. v případě tibetského povstání proti čínské okupaci v roce 1959, nepokojů v ujgurském Sin-ťiangu v roce 2009 nebo opětovného podrobení Čečenska Ruskem ve dvou válkách v devadesátých a nultých letech.

Rusko i Čína se snaží udržet svá imperiální panství a vliv všude, kde si kdy jejich říše nějaké území podrobily.

V současnosti se tedy setkáváme v jistém smyslu s paradoxní situací: Rusko a Čína dosud nedekolonizovaly prakticky vůbec, dobytá území si ponechaly: Čína Tibet nebo Sin-ťiang, Rusko sibiřské oblasti, kavkazské oblasti Čečenska a Dagestánu, polární nebo uralský region, obývaný etniky, jež dnes vymírají, jak o tom píše mj. i český antropolog Tomáš Boukal v knize *Cesta mrtvých*. Jejich obyvatelstvu je případné právo na sebeurčení zcela upíráno, jsou počínšťovány a rusifikovány a Čína i Rusko usilují o anexe dalších území a nadvládu nad nimi, jak o tom svědčí čínské provokace vůči Tchaj-wanu nebo ruská agrese proti Ukrajině. Oba tyto státy se snaží udržet, upevnit i rozšířit svá imperiální panství a vliv všude, kde si kdy jejich říše nějaké území podrobily. Oba dnes hovoří o potřebě „nového světového řádu", což může znít autenticky i oprávněně ze zemí tzv. chudého Jihu, jež mají samy historickou zkušenost obětí kolonialismu; z úst představitelů států držících si svá dobytá území dodnes ovšem jde o nehorázné zneužívání postkoloniálního diskurzu maskující-

ho jen jejich velmocenské ambice. K tomu se jim dlouhodobě hodila a hodí zdánlivě emancipační rétorika národně osvobozeneckého boje v leninském a maoistickém duchu, která byla využívána už v období SSSR a v Číně po roce 1949. Postkoloniálních analýz zaměřených na ruské/sovětské impérium je dosud málo, i když od asi poslední čtvrtiny 20. století se objevují, např. z pera středoasijských autorů a autorek (Botakoz Kassymbekova), finských (Eeva Kuikka) či estonských (Mart Kuldkepp). Nelze také nepřipomenout publikaci Timothyho Snydera *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*.

Výše formulovaný odstavec nemá nijak zpochybnit přetrvávající negativní dopady kolonialismu a imperialismu klasického období. Kritika orientalismu je stále aktuální, ale už se nevztahuje jen na „Orient" a jeho historické dobyvatele. Je aktuální, pokud jde o diskriminace či marginalizace opírající se o hierarchizující koncepty nadřazenosti a kolonialismus reprodukující, souznící s ním, nebo jej aplikují v nových souvislostech, např. pokud jde o vnitřní kolonizace menšin a disidentských skupin, „těch druhých, jiných", kterým je upírán hlas nebo kterým se některá dominantní skupina či stát snaží hlas upírat. Jak píše již zmíněná Spivak, je třeba, aby podrobení, zatlačení do pozice bezmocných kýmkoliv a kdekoliv na světě, mohli získat prostor k vyjádření svých potřeb a přání a aby jim bylo skutečně naslouchán. ●

→ Blanka Knotková-Čapková je indoložka a kulturoložka působící na Metropolitní univerzitě Praha a Univerzitě Karlově, zabývá se především bengálskou literaturou a genderovými studii.

Komentář

Etiopie jako „výjimečná“ mocnost: Od Adowy k přehradě GERD

Jan Záhořík

Etiopie patří k několika málo africkým státům, jejichž historie a současnost se pevně opírají o narativ výjimečnosti. Země, která se na rozdíl od většiny kontinentu ubránila kolonizaci, se dlouhodobě prezentuje jako unikátní případ – jak v rámci Afriky, tak vůči světu. Tento pocit výjimečnosti se začal formovat v 19. století, zásadně se upevnil vítězstvím u Adowy v roce 1896 a v průběhu 20. století se stal součástí národní identity i oficiální politiky. Přes všechny turbulence, revoluce a konflikty se narativ výjimečnosti reprodukuje i v současnosti. Jeho nejnovější symbol představuje Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD) – největší přehrada a hydroelektrárna v Africe, jejíž výstavba má potvrdit, že Etiopie vstupuje do 21. století jako regionální velmoc.

Adowa 1896: zrození výjimečnosti

Když se na konci 19. století Itálie pokusila začlenit Etiopii do své koloniální říše, narazila na tvrdý odpor. V březnu 1896 se u města Adowa odehrála bitva, která vstoupila do dějin Afriky i celého světa. Etiopská armáda pod vedením císaře Menelika II. porazila moderně vyzbrojené italské vojsko a zasadila evropskému kolonialismu první velkou porážku na africkém kontinentu.

Význam Adowy daleko přesáhl vojenskou rovinu. Stala se symbolem afrického odporu a důkazem, že kolonizace není nevyhnutelná. Pro Etiopii znamenala potvrzení státní suverenity, pro africké intelektuály a hnutí odporu zase inspiraci a zdroj hrdosti. Tento historický moment se dodnes připomíná jako základní kámen etiopské identity – „první Adowa" je metaforou nezávislosti a schopnosti postavit se cizí nadvládě. Adowa si sice i dodnes uchovává své kontroverze. Mezi etniky na jihu, západě a východě a zejména mezi dnes většinovými Oromy mnohdy vyvolává rozporuplné pocity, neboť vítězství u Adowy zároveň zapadá do kontextu expanze etiopského státu do jeho současných hranic, což si vyžádalo ztráty na životech. Adowa je však v dnešní Etiopii nedílnou součástí soudobých narativů o panafrické solidaritě a jednotě. To z toho důvodu, že v důsledku občanské války v regionu Tigraj v letech 2020–2022 uvalily západní mocnosti na Etiopii sankce, což bylo uvnitř země vnímáno jako další snaha o podmanění tohoto „hrdého národa".

Vítězství nad fašismem

O čtyři desetiletí později čelila Etiopie nové hrozbě. V roce 1935 Mussoliniho fašistická Itálie napadla zemi a v květnu následujícího roku obsadila Addis Abebu. Císař Haile Selassie odešel do exilu ve Velké Británii, ale jeho emotivní vystoupení ve Společnosti národů v roce 1935 se stalo jedním z nejznámějších odsudků fašistické agrese. Přestože vojenské osvobození země v roce 1941 bylo výsledkem kombinace etiopského odporu a britské pomoci, v domácím narativu zůstává Etiopie prezentována jako země, která se postavila fašismu a opět potvrdila svou nezlomnost.

Příběh o statečné obraně posílil vnímání Etiopie jako státu s unikátním posláním. Po válce se země stala zakládajícím členem OSN a Haile Selassie budoval obraz Etiopie coby mostu mezi Afrikou a světem. Etiopie i díky vítězství nad Itálií posílila své postavení „hrdinné" africké země, která jako by bojovala za zbytek kolonizované Afriky a celý kolonizovaný svět. Tento narativ se opět vynořil v době války v Tigraji, kdy vměšování do vnitřních záležitostí země bylo dáváno do souvislostí s dřívějšími pokusy podmanit si zemi. Hnutí #nomore umně využívalo těchto historických spojení a poukazovalo na to, že americké a evropské sankce jsou jakýmsi pokračováním či dalším kolem zbrojního embarga, uvaleného na Etiopii mezi lety 1916 a 1930, což pak znevýhodnilo Etiopii během italské invaze.

Addis Abeba – hlavní město Afriky

V šedesátých letech se pak výjimečnost Etiopie pod Selassieho vládou ještě posílila, když v jejím hlavním městě Addis Abeba vznikla v roce 1963 Organizace africké jednoty (OAU), předchůdkyně dnešní Africké unie, a stala se tak diplomatickým centrem kontinentu.

Založení OAU posílilo obraz Etiopie jako „afrického Říma" – místa, kde se formuje politika nezávislého kontinentu. I když pozdější režim Mengistu Haile Mariama i následné vlády často potlačovaly vnitřní opozici a Etiopií zmítala občanská válka, symbolická role Addis Abeby jako hlavního města Afriky přetrvala. Dnes Addis Abeba prochází doslova monumentální transformací, při níž mizí celé čtvrti a na jejich místě vznikají nové, rozšiřují se bulváry ve snaze vrátit se k původně zamýšlenému plánu být přívětivým a prostorným městem a jakousi výkladní skříní Afriky. Sídlo Africké unie, postavené z čínských peněz, patří k dominantám metropole a je bezesporu symbolem etiopské „výjimečnosti" na kontinentu. Panafrická solidarita, mnohdy účelově reprodukovaná současnou vládou Abiy Ahmeda, odkazuje ke kořenům OAU a potřebě obrany vůči vnějšímu světu. Současná transformace Addis Abeby, která nemá v historii země obdoby, je stejně tak mnohými charakterizovaná jako součást celkového vzestupu Afriky v 21. století.

GERD jako nové vítězství

Od počátku 21. století hledala řadou vnitřních konfliktů rozpolcená Etiopie nový symbol národní jednoty a současně demonstrovala ambici stát se moderní velmocí. Novým prostředkem se stal projekt Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD) na Modrém Nilu. Byl jsem přítomen událostem na Meskel Square na jaře 2011, kdy tehdejší premiér Meles Zenawi před několika set tisícovým davem oznámil zahájení výstavby tohoto díla, které mělo za cíl učinit z Etiopie regionální supervelmoc v oblasti produkce a vývozu elektrické energie. Stavba se stala největším infrastrukturním podnikem v dějinách země. Přehrada s instalovanou kapacitou přes 6000 MW má zajistit dostatek elektřiny pro domácí spotřebu a zároveň umožnit export do sousedních zemí. Výstavbu však provázely mnohé obtíže, ať již kvůli korupci, likvidaci nepohodlných osob nebo diplomatické roztržce s Egyptem. Byl to právě Egypt, který po dlouhá desetiletí dominoval veškerým debatám ohledně budoucnosti využíva-

ní Nilu, protože 90 % jeho populace je na tomto veletoku tak či onak závislá. Zprovoznění GERD je tak i velkým diplomatickým vítězstvím Etiopie v celém povodí Nilu.

GERD není jen projekt technický, ale především politický a symbolický. Je financován převážně z domácích zdrojů – prostřednictvím státních dluhopisů a povinných i dobrovolných příspěvků od zaměstnanců i diaspory – což posiluje narativ nezávislosti na zahraničních donorech. Etiopští politici opakovaně označují přehradu za projekt, který má zemi znovu postavit do čela africké modernizace a dokázat, že Etiopie zvládá čelit i tlaku Egypta, jenž považuje GERD za existenční hrozbu kvůli omezení průtoku Nilu.

Limity narativu výjimečnosti

Narativy o etiopské výjimečnosti (včetně těch vnějších) existují již od středověku, kdy Etiopie byla v evropské imaginaci považována za Zemi kněze Jana. Moderní narativy jsou spjaty jak s bojem proti kolonialismu, tak s panafrickou jednotou. Etiopie sice vypráví příběh o své výjimečnosti, ale realita ukazuje na jeho slabiny. Přehrada GERD skutečně symbolizuje technologický a politický pokrok, avšak zároveň vyvolává řadu konfliktů a otázek.

Především se jedná o stále nedořešené regionální napětí. Egypt a Súdán se obávají snížení přítoku vody, a proto se celá léta vedl spor s oběma zeměmi o plnění a provoz přehrady se opakovaně dostával na půdu OSN a Africké unie. Dle skeptiků tak hrozí, že projekt, který měl Etiopii upevnit jako regionální velmoc, vyvolá naopak regionální destabilizaci, sabotážní akce apod. Pro etiopskou vládu jde naopak o stěžejní projekt, mající za cíl vyrovnat se největším africkým aktérům, Egyptu, Maroku, Nigérii nebo JAR. Důsledky spuštění přehrady však ukáže až blízká budoucnost.

Hlavním ohrožením narativů o etiopské výjimečnosti a historické misi jsou však vnitropolitické problémy. Zatímco Etiopie se skrze své „promo“ materiály snaží ukázat svou zemi jako ráj, který rozhodně stojí za poznání, některé regiony se v posledních letech potýkají se zcela bezprecedentním nárůstem kriminality. Především jde o stát Amhara a také západní část Oromie (region Wellegga). To je důsledkem jak války v Tigraji, tak následné metastázy právě do regionu Amhara, kde v současné době bojují milice Fano proti etiopské vládě. Nicméně vzhledem k tomu, že ani milice Fano nejsou jednotné a mnohdy bojují proti sobě navzájem, odnáší to běžní civilisté. Centrální vládě tento stav vyhovuje, protože je tím oslabován protivník.

Dále, ambice exportovat elektřinu naráží na fakt, že velká část obyvatel stále nemá spolehlivý přístup k elektrické síti. Etiopie je proslulá častými výpadky elektřiny, protože neexistují dostatečné kapacity na „uskladnění“ energie. Venkovské obyvatelstvo tvořící drtivou většinu obyvatel země tak stále spoléhá na tradiční dřevěné uhlí.

> Je otázkou, zda Etiopie dokáže vybudovat dostatečnou infrastrukturu pro export elektřiny do regionu.

I přes impozantní kapacitu přehrady je otázkou, zda Etiopie dokáže vybudovat dostatečnou infrastrukturu pro export elektřiny do regionu. Bez stabilní sítě a politických dohod může část potenciálu přehrady zůstat nevyužita. To bude patrně největší výzva pro budoucnost Etiopie a jejího „mocenského“ postavení ve východní Africe. Etiopie je zároveň nesmírně zadlužená, především vůči Číně.

Závěr

Etiopie se dlouhodobě prezentuje jako výjimečný stát – od Adowy přes vítězství nad fašismem až po roli hostitele OAU. Tento narativ pomáhá vládám (včetně té současné) legitimizovat moc, mobilizovat obyvatelstvo a čelit vnějším tlakům. GERD je nejnovější kapitolou tohoto příběhu. Přehrada symbolizuje nejen energetickou a hospodářskou ambici, ale i odhodlání pokračovat v linii výjimečnosti, stát se jedním z lídrů globálního Jihu, k čemuž má Etiopii dopomoci i členství ve sdružení BRICS.

Zůstává však otázkou, zda se symboly promění v reálnou moc. Etiopie sice vybudovala největší africkou přehradu, ale současně čelí hlubokým vnitřním krizím a regionálním sporům. GERD může být „novou Adowou“, tedy jakýmsi novým vítězstvím, které Etiopii postaví do čela Afriky – nebo také dalším důkazem, že narativ výjimečnosti je silnější než skutečná schopnost proměnit potenciál v udržitelnou mocenskou pozici, zejména pokud by pokračovalo období politického rozkladu v některých částech země.

→ Jan Záhořík je afrikanista a etnolog působící mj. na Západočeské univerzitě v Plzni, zaměřuje se na dějiny a kulturu východní Afriky, především Etiopie.

Recenze

Bojovníci bez hranic. Transnacionální odboj v Evropě 1936–1948

Jakub Strýček

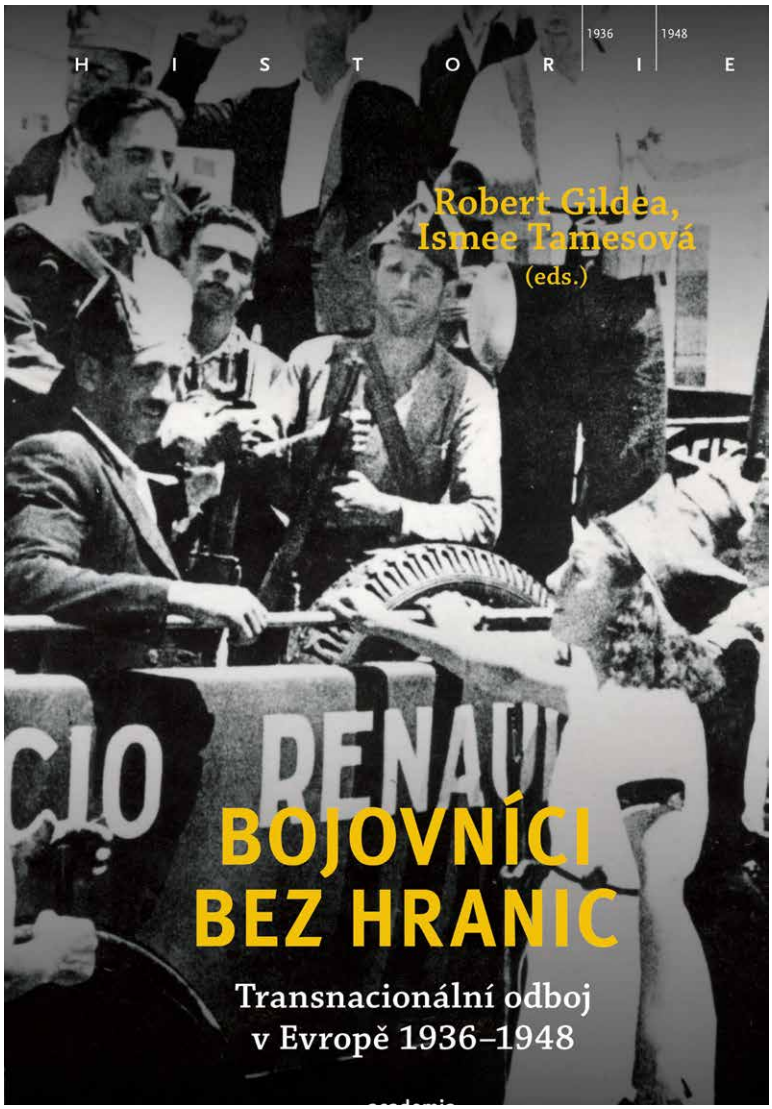

Problematika odboje v „krátkém“ 20. století, reprezentovaná v evropském prostoru jeho podobami protifašistickou, protinacistickou a protikomunistickou, představuje i dnes téma aktuální, diskutované a bezpochyby nesmírně důležité. Odboj je stále spíše konstruktem národní paměti a je vnímán především v souřadnicích nacionálních narativů chápání druhé světové války a pozdějšího vývoje. V letošním roce se dočkala českého vydání kniha *Bojovníci bez hranic. Transnacionální odboj v Evropě*, která se snaží naše rozumění odboji relativizovat a upozornit na aspekty, které dosud plně nebyly vzaty v potaz.

———— Kolektivní monografie *Bojovníci bez hranic* představuje společný výsledek dlouhodobého projektu, u jehož prvopočátku stály úvahy Roberta Gildey o roli, významu a samotných motivacích zahraničních bojovníků v rámci francouzského protinacistického odboje. Ve své publikaci *Fighters in the Shadows. A New History of the French Resistance* (2015) poukázal na to, že jejich přínos nebyl dostatečně doceněn, naopak byl marginalizován. Nehodil se totiž do oficiálního příběhu francouzského odboje jakožto jednoho z ústředních prvků francouzské identity, a zároveň i základního stavebního kamene pozdější národní mytologizace. Zkoumáním těchto okrajových skupin Gildea došel ke dvěma důležitým poznatkům týkajícím se nemožnosti zařadit zahraniční odbojáře do již konstituovaných mýtů, jak toho národního, tak internacionálního. Gildea se proto rozhodl nově definovat pojmy transnacionalita a transnacionální odboj. Jak píše Zdenko Maršálek v doslovu k českému vydání, cesta k uchopení toho, co vlastně transnacionální odboj je, jak mu máme rozumět a definovat jej, nebyla snadná a probíhala postupnými krůčky na základě diskusí.

Samotná koncepce transnacionálního odboje je charakterizována čtyřmi důležitými prvky. Prvním z nich je masová emigrace a exil. Dle autorů knihy se: „...k transnacionálnímu odboji již před druhou světovou válkou připojovali s větší pravděpodobností lidé ‚v pohybu', nebo dokonce na útěku" (s. 6). Tedy ti, kteří z ekonomických, politických, náboženských důvodů, či prostě proto, že byli perzekuováni, opustili své domovy, přičemž si ponechali své staré zavedené vazby. Z logických důvodů pak tito lidé nebyli ovlivňováni národními ideologiemi, ale naopak těmi internacionalistickými, především pak komunistickou a antifašistickou (což představuje druhý styčný prvek). Třetí a čtvrtý jsou spolu úzce provázány – do popředí se dostávají totalitní ideologie, vzrůstá moc populismu a rozpadá se evropský státní systém a hranice států, a to jak před začátkem druhé světové války, tak během ní.

I když je v knize reflektováno období počínající rokem 1936, dle autorů musíme hledat počátky transnacionálního odboje mnohem dříve. Ten se dostává do úzkého vzájemného kontaktu s odbojovými aktivitami, které měly mnoho podob: lokální, národní, mezinárodní, multinárodní, a právě transnacionální. Je pak definován pomocí trojice: trajektorie – setkávání – zkušenosti: „Transnacionální odboj charakterizovaly zvláště tři znaky. Zaprvé trajektorie odbojářů, které je dovedly k účasti na odboji mimo vlast. Dále tento odboj přinášel transnacionální setkávání – tedy střety i spolupráci lidí různých národností. A ve své nejrozvinutější podobě umožňoval sbírat zkušenosti z tohoto typu odboje, které v jistých směrech měnily myšlení, praktiky a identitu odbojářů" (s. 19). Tato triáda „nadnárodnosti" je v knize v jednotlivých kapitolách dále sledována na příkladech jedinců, přičemž se seznamujeme s jejich osudy komplexně – od počátku jejich životů, přes jejich odbojovou činnost, až po období po odboji. Životní příběhy jsou pečlivě vystavěny na základě pramenů osobní povahy, archivních pramenů a dokumentů různé zahraniční provenience.

Tato „nadnárodnost" se projevuje i v samotné koncepci publikace. V prvním případě mám na mysli široký geografický horizont – odbojové vazby a jejich reprezentanti nás provázejí celou Evropou, ale i prostorem severní Afriky, dalšími částmi světa svázanými se „starým kontinentem" prostřednictvím sítě koloniálních impérií, a rovněž i USA. Aspekt druhý pak představuje proces samotné tvorby knihy – kolektivně se na ní podílelo třiadvacet historiků a historiček (s nerovnoměrným přínosem), odlišných historických škol, ideových hledisek a pocházejících z prostředí rozmanitých národních narativů. V centru jejich pozornosti jsou pak rozličné momenty meziválečných dějin a dějin druhé světové války od Pyrenejského poloostrova, přes Francii, Benelux, prostor střední a východní Evropy, Balkán až po Blízký východ.

Monografie je tematicky rozčleněna do deseti kapitol. První dvě z nich se zabývají španělskou občanskou válkou a věnují se významu španělských republikánských bojovníků a příslušníků interbrigád v konstituční roli, jakou později sehráli v odboji během druhé světové války, přičemž se autoři zvláště zaměřují na Francii a Polsko. Třetí kapitola vyzdvihuje význam francouzského, italského a německého táborového systému, jakožto „tavicích kotlíků" transnacionálního odboje, kde mezi vězni docházelo k jejich vzájemnému vzdělávání, vzniku nových vazeb solidarity a identity, a rovněž i k budování kontaktů s podzemními odbojovými sítěmi a mimo ně. Další kapitoly pak zkoumají roli transnacionálních bojovníků v pravidelných armádách, různé typy evakuačních sítí a jejich význam, rozličné podoby židovského odboje, vztah britského Oddělení pro zvláštní operace (Special Operations Executive) a transnacionální odboj, transnacionální partyzány na Balkáně a východní frontě. Předposlední kapitola „Transnacionální povstání: Varšava, Paříž, Slovensko" se věnuje nadnárodním aspektům těchto povstání. Závěrečná kapitola „Poválečné

životy a vzpomínky“ pak překračuje nastavený časový rámec let 1936–1948 a představuje pokus o bilanci vývoje chápání transnacionálních odbojových zkušeností a jejich vlivu na formování individuálních a skupinových pamětí, a to až téměř do současnosti.

Vzhledem ke svému rozsahu nemohou být *Bojovníci bez hranic* vyčerpávajícím přehledem inovativního pohledu na odboj v letech 1936–1948, v němž jsou důkladně rozebírána všechna hlediska a specifika, a dle mého názoru, se vlastně o to ani nesnaží. Jejich nepochybný přínos je v rovině inspirativní – nutí nás přemýšlet o odboji v nových souvislostech, a ukazuje možnosti opuštění vymezených mantinelů národních naracích. Jak dodávají editoři monografie v „Závěru“, jejich cílem bylo představit spíše jednotlivce a sítě, nikoliv „instituce, organizace, politické strany či národní státy“. Právě tato velká soustředěnost na individuální příběhy nemusí být pouze ku prospěchu věci, neboť může docházet ke ztrátě celkové koncepce. Patrné to je např. u popisů varšavského či pařížského povstání nebo u prvních dvou kapitol věnujících se španělské občanské válce, kdy čtenář, důkladně se neorientující v problematice *guerra civil española*, může snadno tápat a bezpochyby by uvítal širší rámec uchopení tohoto konfliktu. Stejně tak problematickým se může jevit i určité přeceňování významu transnacionálního odboje, především pak ve výrazně nacionálním varšavském povstání. Při následné práci s koncepcí transnacionálního odboje stojí před badateli další výzvy, z nichž první spatřuji v důslednějším propojení jednotlivých forem odboje od těch místních až po transnacionální, se snahou poukázat na jejich vzájemnou prostupnost a příčinnost; druhá pak spočívá v pokusu o zařazení „transnacionálních životů“ do světa „institucí, organizací, politických stran či národních států“.

V současné době ve světě vzrůstají vlny nacionalistických tendencí. „Nyní probíhá střet pamětí mezi nacionalistickým a esencialistickým narativem a konkurenčním transnacionálním, progresivním narativem, jenž umožňuje lidem mít několik identit a také je měnit. První narativ dominuje ve společnosti a politice, nicméně ve vědeckém světě má mnohem větší váhu transnacionální přístup“ (s. 353). A právě proto představují *Bojovníci bez hranic* moderní a cenný příspěvek k dějinám odboje za druhé světové války. To, zdali bude dominantnější politický či vědecký přístup a jestli se promění naše chápání odboje, které je stále zakořeněné spíše v národních naracích, a popř. dojde k jeho přehodnocení, ukáže teprve čas. ●

→ Jakub Strýček je doktorandem na Katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a v Ústavu historických věd Slezské univerzity v Opavě; věnuje se problematice šoa a reflexi holokaustu v literatuře.

Robert Gildea – Ismee Tamesová (eds.): *Bojovníci bez hranic. Transnacionální odboj v Evropě 1936–1948*. Přeložil Ludvík Gréc. Praha: Academia, 2025, 448 stran, ISBN: 978-80-200-3559-2.

Mezinárodní politika 2/2025
Vydal: Ústav mezinárodních vztahů, v.v.i.
Šéfredaktorka: Zdeňka P. Kyselová

Ředitel ÚMV: Mats Braun
Oddělení provozu a vnějších vztahů ÚMV: Jiří Mach
Korektury: Vladimír Trojánek
Design: publikum.design

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele.
Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50, Praha 1
Registrováno MK ČR E 5210
Výtisk je neprodejný.

Zajímají vás aktuální problémy světové politiky?
Přihlaste se k odběru našich policy publikací.
Policy publikace vydávané ÚMV nabízí nejen podrobnou
analýzu kontextu, ale i praktická doporučení.

Sledujte nás
na sociálních sítích!

Instagram: iir_prague
Twitter (X): iir_prague
Facebook: www.facebook.com/IIR.Prague

mezinárodní politika